

NAPNYUGATI SÉTÁK

ÍRTA

SEBESTYÉN KÁROLY

BUDAPEST, 1916

FRANKLIN-TÁKSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

FRAKKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I. A BÉKESZERZŐK.

A háború rettentő, ólmos egyformasága, a napok és hetek torlódó (egymásutánja elkergetett hazulról, az íróasztal mellől, a hol háromszáz napon keresztül tanultam és tanítottam, betűzgettem és magyaráztam a háború eseményeit. Utódomra a főladatnak szebb és vonzóbb, bárha nem könnyebb részét bíztam: diadalmak, szakadatlan sikerek, hősi előretörések himnuszát. Az övé lett az öröm, hogy énekelhette Grodeket és Lemberget, a benyomulást Oroszország vérző testébe, a németek nagyszerű föllendülését a nyugati harctéren, az olaszok csúfos és refrénként ismétlődő kudarczát. Az enyém lett a munka, hogy keressek egy új világot, a mely nem a miénk, tájékozódjam és elhelyezkedjem benne, kitapogassam szíve titkát és kitudjam: van-e velünk rokonul érző hang ennek a szívnek muzsikájában.

Napnyugat országait gyakran már kedvtelve, gondol, bánatot, megcsalódást feledve bolyongtam. Szabad volt előttem az út Paris rej-

telmeibe és London körengetegébe, Brüsszel finom csipkéihez és Hollandia Mi és buja zöldjéhez. De soha még utam ehhez a mostanihoz foghatón érdekes nem volt, bár szigorúk és nagyon is érthetők lettek a korlátjai. A harcziás Németországon keresztül vitt az utam, a kemény övedzős, végsőkre elszánt, daczosan kihívd germán férfiak és asszonyok között, a kikben újra föllobban a cseles és győzelemre szomjas Arminiusznak és férfiölő Thusneldájának vére. És a germán a sorsfordulás szörnyűséges szeszélyéből megint Róma vesztére tör, mint a tentoburgi csatavesztés idejében, mikor a kegyes Augustus császár zokogva kérte számon hű Varus-ától a germán kézen elvérzett légiókat.

Talán kerül rá mód és idő, hogy megelevenítsük a németországi utazás napjait is. A cél óhajtása azonban sietve hajtott Hollandia felé, a hol mostanában oly igen érdekes, a miénktől annyira elütő világ van. Nem útirajzra gyűjtöttem az anyagot, nem színes leírások válogatós és festői szavai rajzoltak a fejemben: nem időztem hát a helyeken, a hol máskor egy-egy idill kedvéért napokig kikötöttem hajómat. Arnem parkjai, Haarlem virágai, Zaandvort dűnái nem érdekeltek. A holland festés klasszikusaival csak igen futólagos viszontlátást ünnepeletem|A *nemzetközi életnek úgyszólván egyetlen épen maradt szigetje*, a holland királyság és finom, előkelő, hallgatag fővárosa, Hága volt a megállóhely,

a hol először volt érdemes lebocsátani a vasmacskát és körültekinteni zsákmány után.

*

A *Boschjes-ban*, abban a tündéri ligetben, a mely Hága és a híres tengeri fürdő, Scheveningen között húzódik el, hatalmas parkban áll egy vörös palota, rengeteg tömegével, magas tornyaival az egész környéken uralkodó. Ezt a re- napkművét a tékozlásnak, az anyaggal való kérkedő pazarlásnak Carnegie építtette: hálából a Boschjes egyik legszebb utcája hordozza díszül az amerikai milliárdos nevét. A világháború az olcsó néphumor prédájául vetette oda a *Vredes-paleis-t*, a béke palotáját. Vékony elmésségű viczczlapok megrajzolták képét azzal a fölírással, a mely új gazda után kívánczozó házakon és vil-lákon ékeskedik: *Te huur or te Koop*, kiadó vagy eladó.

A tréfa ízléstelen, de korai. Ez a palota nem kiadó és nem eladó. Erre a palotára az a dicső jövő vár, hogy benne vitassák meg a mostan dúló háború békeföltételeit. A szerencse együtt dolgozik az öntudatos emberi észszel, hogy mind szűkebbre vonja a lehetőségek körét, a melyeken belül választás esik a béketárgyalások székének megválasztására nézve. A szerencse sorra kizárta Rómát és Amerikát, amazt a hitszegésért, mely hadviselésbe kergette, emezt a hitszegésért, a mely a semlegesség álorczája alatt gyilkos fegy-

vérrel látta el az ántánt megroskadó seregeit. Spanyolországban nem bízik az egyik hadakozó fél, a három északi államban a másik. A kivonás művelete addig folyik, a míg csakugyan nem marad hátra más, mint Hollandia.

A politikai belátás, a melyet ez országban élesre edzett a hosszú évszázakra visszanyúló, küzdelmes, de dicsőséges történelem, a nemzet nagy múltja és csekély földje, ritka tapintattal és szívós okossággal használta ki ezt a szerencsés konjunktúrát. Hollandiának 1872 óta nem volt képviselte a Szentszéknél. Most van. A pápai állam megszűnése után nem tartotta többé szükségesnek az ortodox kálvinista ország, hogy képviselőt küldjön Rómába. Ma Hollandia épp oly ortodoxul kálvinista, mint volt valaha a reformáció óta. Es mégis mind a két kamarája nem vita nélkül, de csaknem egyhangúan elfogadta a kormányjavaslatát, hogy követet küldjön a Szentszékhez. Miért? Minden ellenkező megokolás, a mely bejárta Európa különböző színezetű sajtóját, téves vagy szándékosan megtévesztő. Az egyedüli ok, igen kiváló hollandus államférfiak bizalmas vallomása szerint az, hogy legyen Németalföldnek embere a *semleges Rómában*, a pápai udvarban, ha majd a békéről megindulnak az első tárgyalások. Es ez a megbízott akként terelje az eseményeket, hogy a komoly, végleges és döntő tárgyalásoknak Hága legyen a székhelyük ...

Ha már Hollandia politikai köreiben, parlamenti klubjaiban ilyen nyíltan beszélnek arról, hogy Németalföld kormánya részt követel a békeszerzés nemes munkájában: természetesen érdekelt tudnom, miképen vélekedik erről a műről a legelső, legilletékesebb államférfia, Hollandia miniszterelnöke.

A belügyminisztérium palotájában kerestem föl Cort van der Linde ő excellenciáját, a második kamara egy nagy befolyású tagjának ajánlásával. A patriarkális öreg úr szívesen és kedves közvetlenséggel beszélgetett a nagy problémáról, a békekötésről.

— Tettek-e már a semleges hatalmak, köztük Hollandia, lépéseket a hadviselő államok kormányainál a béke érdekében, arról természetesen nem nyilatkozhatom. Ha elérkezettnek fogjuk látni a lélektani pillanatot arra, hogy konkrét javaslatokkal álljunk elő, nem fogunk habozni egy pillanatig sem. Mert valamennyiünknek legfőbb óhajtásunk, hogy a háború véget érjen. Azt sem mondhatja meg senki előre, minő szerep jut a mi országunknak vagy fővárosának a béketárgyalásokban. De azt nem kell mondanom, hogy mi boldogok volnánk és büszkék, ha e tárgyalások Hágában folynának. A hely megválasztása nem tőlünk függ. Kopenhága vagy Stockholm épp úgy szóba kerülhet, mint Hága.

— Arra a kérdésre, hogy mi befolyással volnánk-e a tárgyalások menetére és szellemére,

ha mégis Hágában ülnének össze a diplomaták, szintén bajos felelni. De mindazonáltal elgondolható, hogy a legnagyobb hévvel ambicionáljuk, hogy a miénk legyen a békeszerzés dicsősége legalább annyiban, hogy a mi falaink között születik meg a béke.

— Közeli vagy távoli-e vájjon az a pillanat, a mikor a háború borzalmai megszűnnek, ki tudná megmondani? Ön bizonyára azt gondolja, hogy a német szoczialisták békevágyó gondolata égetően aktuálissá teszi a kérdést. Fájdalom, a békét nem politikai pártok, nem hangulatok, nem vágyak csinálják. A békét ugyanazok csinálják, a kik a háborút csinálták: a kormányok. És hogy ezek közül melyik fogja a kezdő lépést megtenni a békeszerzésre, azt nem tudhatja senki. A győztes épp oly nehezen szánhatja rá magát, mint az, a ki a hadviselés jelen állapotjában a mérleget megvonván vesztesnek érzi magát. És ez a *circuius vitiosus* ...

— ön még azt is szeretné tudni, hogy a kormány milyen állást foglal el a nem hivatalos, de talán hivatásos békeszerzőkkel szemben. Azt is megmondhatom. Mi a legnagyobb jóindulattal nézzük ezeket a társadalmi mozgalmakat és eszünkbe sem jut, hogy bármi gátat veszünk eléjük. De sem az egyiknek, sem a másiknak nem tulajdonítunk jelentőséget. Itthon sem, a külföldön még kevésbé. Az *Anti Oorloog Bad* igen jóhiszemű, becsületos törekvésből született.

A feminista kongresszusból kijelölt női békeküldöttség tagjai derék, nagy műveltségű úrhölgyek. De a háborúellenes egyesület és a feminizmus mozgalmának csak az a szimptomatikus fontossága van, hogy Hollandiában a hivatalos állami tényezőkkel párhuzamosan a társadalom is a béke megépítésének művén fáradozik.

*

Az *Anti Orloog Bad*, a háborúellenes egyesület, a mely a nemzetközi gondolat és szolidaritás halálos vergődésének e napjaiban nemzetközivé szeretné tenni a háború elleni szervezkedést: nagy hatalmú és nagy kiterjedésű organizmus, egyelőre csak Hollandiában. Éltető lelke és vezére *Droesselhuys* úr, igazságügyminiszteri államtitkár, vagy a mint ők mondják, osztályfő. Igen buzgó, lelkes, ragyogón értelmes fiatal ember, a ki tisztában van föladata minden nehézségével, a hadakozók makacosságával, a hivatalos körök sanda gyanújával, a tömeg buta közömbösségével és mégis csüggedetlenül dolgozik nagy eszménye testté válásán, öröm hallgatni e kitűnő férfit, a ki nagy és felelős állami funkciójának minden díszét és méltóságát kockára veti, hogy békét arathasson. Megkérdézem tőle — félig tréfásan, félig komolyan — mikorra várja az aratást? Sugárzó arcza elsötétül, csillogó szeme elvonul szemüvegének árnyéka mögé:

erre a kérdésre nincs válasza. De tudja azt, hogy az ő nehéz vérű, kényelmes gondolkodású, konokul konzervatív népét sikerült fölkaparnia. Ezrével lódulnak nemcsak egyesek, hanem egyesületek, nemcsak intelligens városok, hanem félreeső falvak az *Anti Orloog Rad* zászlaja alá. El kell érkeznie az időnek, a mikor a háborúban kifáradt népek szintén megtanulják az ő népétől, a semleges és épen maradttól a nagy eszmét és akkor maguk fogják kezükbe venni sorsuk intézését. Akkor pedig nem lesz többé háború ezen a földön. Egyelőre az ő szövetsége készségesen és alázattal ajánlja föl erejét, erkölcsi tökéjét, minden szolgálatait azoknak, a kik komolyan és igazán akarják a békét.

A teljesség kedvéért meg kellett kérdezniem ugyebár a társadalmi békeszerzés másik tényezőjét, a feminizmust is, mit végzett körútjában. Aletta *Jacobs* dr., a kit már Budapestről régebben volt szerencsém ismerni, a Hôtel des Indes termében ebédközben mondotta* el, mit dolgoznak és mit terveznek a világ nagyasszonyai. Schwimmer Rózsi, a kit nagy ékesszólása, elevensége, tárgyi avatottsága kedveltté és tekintélyessé tett világszerte, magyaros temperamentummal szekundált a nyugodtabb, csendesebb holland matrónának.

A hágai nőkongresszusból kiküldött asszonyok bejárták a hadviselő Európa minden fővárosát, hogy fölvilágosítsák a kormányokat,

mily rettentő csapás a jövő nemzedékre minden egyes nap, a moly meghosszabbítja a vérontást. Kegyesen meghallgatták őket, *ad notarn* vették intelmeiket. Hogy a béketárgyalásokban majdan nekik is szót és szavazatot fognak juttatni, arról nem igen volt szó. A hölgyek az eredménytől nincsenek elragadtatva, de megvannak vele elégedve, ők legalább becsületesen akartak és a mi szívükön volt, azt kimondták.

Nem sok, gondoltam magamban. De merő lovagiasságból elhallgattam ezt is, meg még valamit. Pedig a nyelvemen volt. Éppen aznap reggel olvastam a *Daily Telegraph*-ban, hogy Mrs. Pankhurst, a szüffrazsettek Megérája, az angol kormány réme, lázító beszédet mondott Londonban és a régi, harcos napokból ismert tüzével buzdította testvéreit, dolgozzanak Mr. Lloyd-George municziógyárában, hogy elpusztítsák a német barbarizmus utolsó maradványát is. Bizonyára tajtékozott a szája, fölbomlott tulajdon és kölcsönzött haja, lihegett a keble, mikor e nem nőies és nem emberi szavakat kihörögte. Mrs. Pankhurst és a jogkereső, békeszerző feminizmus bizonyára két igen különböző dolog. Az is volt mindenha. De — nem lehetne a feministáknak először önnöntáborukban egységessé tenniök a béke szeretetét, a gyűlölet iránt való gyűlöletet, mielőtt a kormányok és diplomaták munkájára vállalkoznak?

II. URBS GENTIUM.

A csendes, előkelő, diszkrét Hága megelevenült. Országútja lett belőle, a melyben kalandos, fantasztikus népek vonulnak át, találkozóhely, a hol halálos ellenségek szembe nézhetnek egymással, egymás mellé ülhetnek a színházban, a kávéházban és ha nagyon is közlékenyek, hanem áll meg bennük a szó semmiképpen, akkor akár szóharczra is kelhetnek egymással, vitatkozhatnak, veszekedhetnek, hajbakaphatnak. De nem kapnak hajba. Még csak nem is veszekeszenek. Csodálatos: Hágában nincs durva zsvivaj, nincs ököltre kelő verekedés, s ha valaki este nagyon hangos a Spui-straat-on vágy a Vlaming-straat-on, akkor az bizonyosan bortól derűs hollandus, nem külföldi.

A külföldiek összeszorított ajakkal, szótlanul, bizalmatlanul járnak a forgalmasabb helyeken, és csak akkor engednek föl, ha biztosságban érzik magukat. A francia urává lett temperamentumának, az angol önző és mindeneket lenéző dölyfének, amaz nem kiabál, emez nem terpeszkedik a vendéglőben és kávéházban.

A hollandus vígan és hangosan, vendégeivel semmit sem törődve küldi gutturális hangjainak nagy sokaságát, éles és nyílt magánhangzóit a világba. Az idegen vagy hallgat, vagy suttog. És valamennyi azt a komikus benyomást teszi a szemlélőre, mintha, összeesküdnék. Ki ellen, mi érdekből, nem tudom. Nagy a gyanúm, hogy nem tudja ő maga sem. Az *Angot asszony* operettkórusára emlékeztetnek és pianissimo énekelik: Mi összeesküvők vagyunk .. . De valószínűen titkuk oly ártatlan, oly gyermeteg, hogy egyre erősödő *crescendo-val* végül akár el is harsoghatnak: Mi összeesküvők vagyunk ...

Ártatlan gyermekek ezek, a kik hazájukból titokzatos okok miatt kivette most fontoskodó képpel a kávéház márványasztala mellett akarják megmenteni a hazát. És mohón szívják be azt a mérges italt, a melyet esztelenül túlzó sajtójuk itat velük és az otthonmaradottakkal. Mert ebből aztán a világsétára indult vándornak bőségesen, szinte túláradó gazdagsággal kijut a része. Most érezzük először igazán, hogy szabad és semleges országban vagyunk: minden felől korlátlanul árad felénk a hadviselő nemzetek közvéleménye. És ha eleinte bele is szédülnek az egymást gyilkoló ellentétek, egymást halaka czáfoló híradások forgatagába: ebből a káoszból a jól elrendezett, tényeken induló, ítéletre képes agyvelőben csakhamar kialakul a *kozmosz*, a biztos áttekintés, a teljes rend, csak

nem azt merném mondani, maga az igazság. És itt legyen szabad közbevetnem egy megjegyzést, a melynek mindnyájunk javáért óhajtom teljes foganatját. Drezdában az Altmarkt-on, a legforgalmasabb téren vásároltam meg a párisi Figarót. Berlinben az Unter den Linden újságáru-saitól naponta megszereztem a Times-t, a Daily Telegraph-ot. A mi határainkat elzárták az ellenséges sajtó elől. Néhanapján, nagy titokban jutottunk hozzá egy-egy francia vagy angol újsághoz. Most már talán bebizonyította az otthonmaradottak nagy harczoló társadalma is, hogy eléggé nagykorú és nem veszi el a fejét az ellenség sajtójának szertelen, fölfuvalkodott, belül mégis üresen kongó vezércikkeitől? Idefe volna, hogy az illetékes hatalmak ezt a beviteli tilalmat megszüntessék . . .

Mohó szomjúsággal vetem magamat az első angol újságokra. A Northcliffe-sajtó lapjai tájékozó dühvel támadják a kormányt. Az alsóházban Snowden szocziálista nyíltan kimondja, hogy Churchillt azért küldték az admirális palotájába, hogy a háborúra készüljön. Sir John French, a nagy marsall öt év óta egyebet sem tesz, csak a mostani háború tervein dolgozik. Hogyan merik azt mondani, hogy Angliát meglepte a háború. Lloyd George most törjénnyajavaslatot ad be a muníció-készítés munkájának nemzeti művé való avatására. De ez a bill gyalázatoság. Ez a kormány tehetetlenségének és

rossz gazdálkodásának minden terhét át akarja hárítani a munkásra, a kitől úgyszólván ingyen munkát követel a szent háború szent eszméje nevében. Sir Arthur Markham szemébe vágja Asquithnek, a miniszterelnöknek, hogy liverpooli beszédében hazudott, mikor azt hirdette, hogy a nemzet készen van minden tekintetben a küzdelem folytatására, és kollégája és legbizalmasabb barátja, kiszemelt utódja, Lloyd George két héttel később a munícziós billet megfenyegeti, megszarolja és kiszipolyozza az angol népet, s ezt mind azzal a megokolással, hogy a nemzet nincs készen a küzdelem folytatására. Houston unionista nem áttolja kimondani, hogy az *ammunition* hiánya meg fogja ölni Angliát. «Országunk egész történelmének folyamán a helyzet soha nem volt oly kétségbeesett és kétségbeesítő, mint ma. Minisztereink bolondítanak bennünket hazudozásaikkal. *We want the truth*, követeljük az igazságot.» És a másik oldalon lenyes győzelmek Flandriában, a melyeknek csodálatos módon nincs pragmatikus folytatásuk, két kolumna hősök kitüntetése, garden party Devonshire hercegnőnél hadiárványok javára, eleműit színházak százai között három-négy, Wiely még hirdeti, hogy agonizál. «Csak szívdobogása mutatja, hogy él...» Sok és életbe vágó ellentét bizonyára van köztünk és *amazok* fcközött. De nagy különbség alig. Az egész világ egy város

De elég ebből a papirháborúból és papiros életből. Ama másik a valódi, színével, illatával, gazdagságával, antitéziseivel, hatalmas lüktetésével és ijesztő pauzáival mégis csak vonzóbb és tartalmasabb. Hága az *Orbs gentium*, az egyetlen igazán nemzetközi város ma. A mi volt még csak egy éve Paris és London, Berlin és Bécs, és Róma, mindenképp Róma még talán két hónappal ezelőtt is, az ma mind összevéve Hága. Boldogtalan és nyomorult Róma, a mely aljas és buta önzésből, szégyentelen kapzsiságból eltaszította magától gyönyörű szerepét, a szerepet, a mely kétezeröttszáz esztendőn át díszítette és nagygyá tette, a mely a mostani háború befejeztével soha nem sejtett fény és nagyság magaslatára emelte volna föl...

Hága, a viszonylag nem nagy és nem szép város a nemzetközi életben már régen jelentős volt. Pontossága most ezerszeressé nőtt. Ne feledjük el, hogy itt egymás szomszédságában lakik a német és francia, az angol és az osztrák és magyar követ, innen küldi széjjel jelentéseit a világnak az olasz meghatalmazott miniszter, itt él Japánország képviselője, a szerb ügyvivő, az egész megháborodott világ minden hatalmasságának megbízottja. És soha annyit nem dolgoztak a diplomaták: béke idején sem Parisban, sem Péterváron, sem Berlinben, sem Kómában, még a Ballhaus-Platzon sem, mint manapság Hágában. Mert azelőtt a nagy világvárosokban

a nagy köreték a háborún dolgoztak. Most a csöndes Hágában a követek a béke javáért fáradoznak. Szembeötlő, mennyi tehetséges ember van a hágai diplomaták között, nemcsak a követségek élén, hanem a tanácsosok sorában is. Ezekre a referensekre roppant munka és még sokkal nagyobb felelősség hárul a mostan való napokban. És ha a némelyiktől kapott információ nem követelne abszolút titoktartást, és ha a név szerint való megjelenésük nem ártana haladásuknak: nekem nagy öröm volna e kitűnő férfiak nevét és művét a nyilvánosságnak átadnom. A hivatásból és megbízásból diplomatizálók száma nem módfolott nagy. Itt is talán az írás szavai szerint sokan vágynak a hivatottak, de kevesen a választottak. Annál több a megbízás nélküli diploma Hágában. Mint az éjszaka leszálltával a denevérek, úgy surrannak repülnek, csaponganak a kémek az utcán, a nyilvános helyeken, a sokadalomban, színházak előcsarnokában, étkező termekben, szállók foyerjában. A kém nem összeesküvő magában jár és épen-séggel nem komikus. Sokat tart külsejére, emberi méltóságára, társas összeköttetéseire és a világért meg nem nevezné a hiteles személyt, a kinek köz vetetlen szolgálatában áll. Nem olyan túlzottan óvatos, mint a kolportázs-regényekben, nem is olyan furfangos, mint Sherlock Holmes. Külsejére, modorára úriember, a ki mesterségét semmivel sem tartja alábbvalónak az enyémnél

vagy az önénél. Ezeknek az uraknak a kapcsolatuk a maguk kormányával vagy szövetségével nem egyforma, a hogy állásuk, műveltségük, használhatóságuk sem az. Akad közöttük, a ki becsebb szolgálatot tett hazájának, mint megannyi élhetetlen generális. De van soraikban akárhány éhenkórász is, a ki fontoskodva kínálja becses észleleteit a Lange Vorhout-on vagy a Vijverberg-en, elkér értük százezreket és boldog, ha néhány forinttal — kidobják.

A bennszülött hágai azonban ismeri valiamennyit, a nagy farkasokat és a kis — rovarokat egyformán. Úgy van velük, mint a jóvérű pesti fiú a titkos rendőrrel akinek rendőrvolta nem titkos. Kissé felsőbbiségesen — bár úri diszkrécióval — mutatja meg egyiket-másikat és a fülembe súgja: orosz kém, ismeri minden hágai gyerek. A hollandust mulattatja ez a figura is, mint a hogy általában mulattatja minden jele a hadban állók idegességének érzékenységének, egymástól reszkető hisztériájának. Ő ennek a háborúnak nemcsak, kívül van, hanem fölötte is. A kém az ő szemében csak szín, a mely még tarkábbá, elvenebbé, mozgalmasabbá teszi Hollandia fővárosát. És a hágai elégülten lesi, mint pukkadoz az irigységtől Amsterdam, mert neki vannak hajói és grachtjai, fényes boltjai és három börzéje, milliomosai, sőt milliárdosai. De nincsenek követei, külföldi újságírói és nincsenek kémei. Amsterdam gazdag. De Hága érdekes. Amsterdam a kincsek városa. Hága a népek városa.

III. KÁNAÁN FÖLDJE.

Este későn érkeztem meg Hágába, hosszú fáradságos, gondtól kietlen utazás után. A vasúti álmástól a szállóig, a bonyodalmas, kiismerhetetlen, nem túlságosan díszes vonalon mindenfelé vasárnapi mulatózók, éjszakai sétálók zsi-bongása köszöntött. Valójában csak másnap reggel ébredtem az igazi Hollandiára, de azt a régit, a visszaálmodottat, száz mesteri képről felém mosolygót nem találtam meg többé. A régi Hollandia gazdag, erős, buja, érzéki, eszemiszom; de épen e tulajdonságainál fogva önmagából kiinduló és önmagába visszatérő ; falánk és önző, magából élő, de mással nem törődő. Mindezek a tulajdonságok százszorosan fölfokozva mutatkoznak a mai Hollandiában do — megtetézve még egy inkább kárörvendő, mint szánakozó kitekintéssel a hadban élő nemzetekre. A semleges Hollandia igen bőségesen eszik és iszik, zajosan mulat, családi körben és a nyilvánosság előtt tüntetően élvezzi azokat a javakat, a melyeket maga termelt és azokat, a melyekkel idegen népek árasztják el soha

nem sejtett áradatban. De mialatt eszik-iszik, mulat és élvez, a szeme mindig a kapu előtt állón van; a kolduson, a kinek semmije sem maradt, a kéregetem, a ki kenyérért, búbert nyújtja ki száraz kezét, az ellenségen, a ki irigykedve szemléli a belül dúskálót.

Hollandia oly gazdag, a milyen csak világra szóló hatalma virágzásának tetőpontján volt, ama boldog korszakban, a mikor Anglia még nem törte meg, nem fosztotta ki, nem vette el merő irigységből és féltékenységből a levegőjét; a mikor ő volt Európa kalmárja és táplálója, mesés tengerentúli kincsek fölfedezője; a mikor a szerencse dúsabb özönével árasztotta el az aranyak Németalföldet, mint Juppiter Danáét. Hollandia ma nagyon gazdag. De mai gazdagságát is becsülettel szerezte és okos takarékos-sággal fogja megőrizni és gyarapítani. Hágában a Booschjes gyönyörű házsoraiban milliomosok laknak, a kik le fogják verni a City pénzhatalmait, mire vége lesz ennek a háborúnak. Az amsterdami gabonabörzére olyan urak járnak venni és eladni, a kiknek szeme rebbenésétől, mint egykor Zeusztól, megrendül az Olimpusz. Liverpool és Fishgard, a londoni dockyard és a doveri pier maholnap halottak országa lesz. Rotterdamban még füstölögnek a hajókémények és a mi kevés forgalom, javak kicserélődése még van a tengeren, azt legjavarészt e kormos, sötét, barátiatlan város kikötőjébe várják vissza.

Szerte az egész országban egy istennő uralkodott és virágzott még csak egy esztendővel ezelőtt is. Oly szép volt és oly útszéli és közönséges mégis, hogy kopott költők a Venus Vulgiva-val hasonlították össze. A hatalmas istennő egyszerre megbújt titokzatos mélységekben, nem csábít, nem mosolyog, nem ragyog ránk többé. Tavaly ilyenkor megesett, hogy sokallottuk, hogy terhünkre volt, mint a megunt szerelem. Ma sóváran fölkatatnók és nem találjuk a nyomát. Hol bujdosik, hol ügyelnek rá földalatti üregekben, hol várja epedve, sóvárogva a fölszabadulást a meglánczolt isten-asszony, hogy ismét élhessen kényére künn az utcán, érezze minden kéz és minden szem simogatását: azt csak a bankszakértők tudnák megmondani. Mert jól sejtéd, türelmes olvasó, hogy ez az égi hölgy — az arany. Hollandiának van belőle bőven. Mert neki minden jószágát arannyal fizetik meg. A tejét, a vaját, az ökrét, a zsírját, a takarmányát, mind e végtelenül becses holmit, a mely becsesebb még a municzió-nál is, mert municziója az öregnek és csecsemőnek, a katonának és polgárnak. És Hollandia ma már mód felett el is van kényeztetve. Egy igen nagybefolyású pénzemberrel találkoztam, szerencsétlenségemre éppen július másodikán. Egy nappal előbb, elsején váltotta be a félévi kuponjait. A direktor úr hevesen rámtámadt:

— A magyar aranyjáradék szelvényeit a

statútumok értelmében aranyban kell kifizetni. És nekem tegnap papírban és kurzus szerint fizették ki. Mit gondolnak az urak, nem fogják a különbséget háború után megfizetni?

Igyekeztem megnyugtatni az én haragos barátomat, a nélkül, hogy Teleszky Jánostól fölhatalmazásom lett volna rá vagy bármelyik nagy banktól ígéretet kaptam volna, hogy nem lesz megrövidülése, csak vásároljon ezentúl is magyar papírt. A mi pedig az aranyat illeti, abból most e sík országban úgylis hegyeket halmoznak föl, mért kívánják még el tőlünk is azt a keveset, a mink van . . .

Hollandiának van belőle bőségesen. De van az aragnál becsesebb kincse is: búzája. Az első reggel ez ötlött szemembe bántó, éles, megijesztő világossággal. És ezt értettem meg a legközvetlenebbül, ez szólt hozzám a legmeggyőzőbb nyelven. Először azért, mert ez a gazdagság valamikor a mi áldott országunkból sem hiányzott, tehát itten való jelenléte az elvesztett üdvösségre emlékeztetett; másodsor azért, mert a szigorúan takarékos, kenyérjegygyel gazdálkodó, sovány kenyéren élő Németországból kerültem ide. Hirtelenül, átmenet nélkül, tegnapról mára.

Maga a bőség ontja ki szaruját, hogy föl táplálja, hizlalja, a hús- és véremler gyönyörűségeivel áraszsza el kedvelt híveit. A fehér kenyér tízféle változata a kalácsig és a császár-

zsemlyéig szinte elszédíti a hazulról elszakadt és rosszabbhoz szoktatott utazót. Dúskálhatsz, válogathatsz benne, senki sem korlátoz, senki sem szorít takarékosagra, senki sem ellenőrzi fogyasztásodat. Költő ha volnék, himnuszt írnék erről a kenyérről, oly szárnyalót, tüzeset, olvadozót, hogy megcsodálnának érte az antik hellének és a Dávid-zsoltárok összes szerzői. Ez a kenyér, a melynek szűz tisztasága, fehérsége, omlós rugalmassága, keveretlen egysége ma ismeretlen messze földeken és valójában soha nem is volt ismeretes máshol, mint ama másik Kánaánban, Magyarországon. Mert kenyeret sütni csak ebben a két országban tudnak. A német kenyér nem eléggé könnyű, a francia tartalmatlan, csaknem azt mondhatnám ledér, az angol formátlan, tömör és nehezen emészthető. Kenyere a hollandusnak van és a magyarnak volt. Volt és lesz, hiszem szent reménykedéssel. Mert ez az a Kenyér, a melyet a háború gonosz démona kegyetlenül megsebzett, megcsönkített, eltorzított, aztán meggyilkolt; de a magyar kenyér a szent aratás jötevő erejében föltámadott és új, soha többé meg nem rontható életre kelt ...

Ezek a nyugtalan, szaggatott, izgatott sorok mégis mintha valami egészen szándéktalan atyafiságot vallanának a költészettel. Pedig az én érdeklődésemet e perczen a tiszta próza követeli. A kenyér. És a kenyérral együtt a hús. A hús

mellé a főzelék és mind a mi testünk eltartásához kellek. A holland kenyér szépségével és olcsóságával lépést tart a húsak szinte fantasztikus olcsósága. Érdemes volna itt összehasonlító táblázatát közölni a budapesti és a hágai vagy amszterdami áraknak, de félő, hogy ez a táblázat egyértelmű volna a lázadással vagy a lázadásra való bujtogatással. Talán elég megmondanom, hogy egy másodrangú hágai vendéglő egy hollandi forintért (a mi békeidőn nem több két koronánál) négyfogásos ebédet ad; az amszterdami Café de la Monnaie másfél forintért oly fényes menüvel kínálja vendégét, a milyenről ma nálunk csak kényes ízlésű hadseregszállítók ábrándozhatnak — a letartóztatás előtt.

És a mellett a sehol nem szunnyadó, mindenütt éber kritika még Hollandiában is elégtelenkedik. Egy nagyon előkelő úriasszony azt mondta nekem:

— Igaz, hogy Hollandia ma nagy pénzt nyer. De a mit a réven szerez, azt elveszti a vámon. Először is a hadseregét mozgósította és ez rengeteg pénzt emészt meg naponta. Másodszor a kevésbé korlátozott kivitel nagy mértékben megdrágította az életet.

Az első panaszra udvariasságból nem választam. Csak úgy magamban gondoltam el, milyen könnyen el lehet viselni a hadsereg mozgósítását ott, a hol nincs ütközet, nincs muni-
cipiópazarlás, de nincs sebesült és halott sem. A másodikra, a drágaságra azonban mégis kény-

telen voltam egy egészen szerény és halk ellenvetést tenni: a hol oly rengeteg sok a pénz, mint Hollandiában, ott hogyan maradjon olcsó az áru még kivitel nélkül is? És aztán lehet drágaságról beszélni ott, a hol egy világháború napjaiban körülbelül száz teljes százalékkal olcsóbb az élet, mint nálunk béke idején?

Hollandia ma Kánaán áldott országa. A hágai Mauritshuys pompás gyűjteménye híven tükrözi ezt a jól élő népet, a mely ha nem becsületes munkával váltotta volna meg jogát a pazar életre, Homérosz fiaiak országára, a könnyen élő népre emlékeztetné a szemlélőt. A Cornelius Troost-féle képsorozatnak van egy nagyon kedves, mulatságos száma: vigadó hollandusok éjszaka idején elhagyják a palotát, a melyben nyilván jól tartották őket. Széles a kedvük, kicsapongó volt a lakomájuk, minden érzékük egyszerre eltelt, jóllakott, a tulságig megelégt. Nem egészen biztos a járásuk, zavaros a tekintetük, térdben megrogyik a lábuk, oldalt csúszik a fejük. A festő jelszóul ráírta a képre: *Ibant, qui poterant, qui non fotuere, cadebant*. A kik tudtak, azok elmentek, a kik nem tudtak, azok elestek.

A festő a tizennyolczadik század első felében élt, derekán, 1750-ben meghalt. Együtt virágzott nemzetével. Aztán jöttek nehéz évek, a gondok, a megalázás, a fájdalmak évei, mikor az angol *vámpír* ráült Hollandia mellére és

szívta a vérét, hogy sápadttá vált az egykor teli piros arcz. Ma megint piros és teljes Hollandia arcza, mert régi ellenségének csillaga egyszerre haloványodik. A hollandus csillogó szemmel tekint a tengerre, a mely eltelő eleme, megboldogítója, gazdagságának szerzője. És sóváran lesi a nagy históriai pillanatot, a mikor ugyanez a tenger nyugati versenytársa minden dicsőségének, boldogságának, dölyfének és nagyságának temetőjévé válik. Anglia nem tud megélni – a maga emberségéből és gyarmatai tápláló tejét elvonja és megrontja a német bűvárhajó. Hollandia zöld legelőjével, dús kalászaival, boldog békéjével a Kánaán országa, az ígéretnek és pedig a megvalósult ígéretnek földje.

IV. KIS NEMZETEK NAGYSÁGA.

Az Oranje-hotel tengerre néző terrasán három úr beszélget. Egy hollandus és két magyar. A hollandus sima képű, izmos, erővel teljes, vállas férfi, harmincz és harminczöt közt. Aczélos tekintete, mértéktartó mozgása,, egyenletes sebességű beszéde mind öntudatos és elszánt energiának tanúja. Rezidens volt az Indiákon, most szabadságon van és egyúttal tanul, készül az eddiginél sokkal szélesebb hatáskörre. Ki van szemelve kormányzónak. Mire negyvenöt éves lesz, eleget kóborolt a világban. Haza fog jönni, beül az első kamarába vagy miniszteri tárczát kap. Rengeteg sokat tanult, beszél minden európai nyelven és azonfölül malájul, az általa kormányzott benszülöttek nyelvén. Otthon van a történelemben és a politikában, a tengerészetben és az administrációban, bejárta többször mind az öt világrészt. És mindezek után *fanatikus hollandus*. Nem világpolgár, nem kérkedik egy üres, ostoba és lehetetlen kozmopolitizmussal. Ez a kemény fej, ez a világos és termékeny

agyvelő, ez a férfias és mély érzésű szív egészen a maga kis hazájáé.

A házigazdánk magyar ember. Egyike volt a legfényesebb magyar újságíróknak. Valamikor a *Budapesti Hírlap* olvasói is találkoztak nevével a tárcza rovatban. Nagy diplomáciai érzéke, növekedő befolyása, az európai vezérpolitikusokkal való eleven és sok szálú kapcsolata kiragadta közülünk. Nyolcz év óta él külföldön, újságcikkeit és irodalmi műveit a legfelső fórumok approbálják, barátságát miniszterek és nagykövetek keresik. Néha hiába keresik. A világfölfordulás Beheveningenben vetette, erre a tündérszigetre, a hova nem érnek el a háborúnak néha szennyes hullámai, a melynek partjait csak Íz Északi-tenger vad és erőszakos hullámai ostromlják meddő erőlködéssel.

A második magyar a társaságban az, a ki e sorokat írja. Tanulni és figyelni jött, sokkal többet kérdez, mint felel és mohó kíváncsisággal lesi a beszélgetés drámai fordulóit, mindig egy uralkodó gondolat hatása alatt: a téma a *kis nemzetek nagysága*; bárhogyan intézkedett rólunk a háború koczketése, kis nemzet vagyunk mégis. Nem tudhatjuk, mint végződik a retentő mérkőzés, bár kötelességünk és ma már jogunk remélni teljes győzelmünket. De nem tudhatjuk azt sem, hogy a teljes győzelem esetében miképen intézkednek rólunk, a kilt talán nélkülünk intézkedhetnek. Kis nemzet vagyunk.

Hallgassuk meg figyelemmel és testvéri indulattal, miben van a kis nemzetek nagysága.

A hollandus vendég egészen nyíltan beszél. Nem kertel és nem diplomatizál.

— Mikor a németek betörték Belgiumba és az elfoglalt országban meg is telepedtek, halálos izgalom reszketett végig az egész Hollandián. Miért ne következhetnék Belgium után Hollandia?

— De hiszen a németek megnyugtatták önöket, igaz, hogy a maguk érdekében, hogy Hollandiának nem lesz és nem lehet bántódása, — vetette közbe barátom.

— Nem jól csinálták. Olyan formában nyugtattak meg, mintha kegyelemből hagynák meg, vagy ajándéku adnák szabadságunkat. És a mi népünk nagyon önérzetes. Annak nem kell sem kegyelem, sem ajándék.

— Háborús időkben a formaságok elvesztik jelentőségüket, — vettem közbe.

— Épen itt a tévedés, — védekezett a rezidens úr. — A hang teszi a muzsikát. És önök gondolhatnak, a mit akarnak, Hollandia egyformán veszedelmes ellenség, akár védekezik, akár támad. Támadását most, a mai körülmények között, veszedelmessé teszi helyzeti energiája. Képzeljék el, mit jelentett volna Németországra nézve, ha Rozendaalnál a határon megjelenik néhány százezer hollandus katona és hátba támadja a Belgiumban elhelyezett német

népfölkelőket. Milyen óriás és végzetes fölfordulás támadhatott volna abból.

— De a ki támad, annak el kell készülnie az ellentámadásra is, — vetették közbe csaknem egyszerre.

— Természetesen. De a hollandust önök igazában nem ismerik. Az olyan, mint a bulldog, A kinek az inába kap, azt el nem ereszti élve. Szívós, kitartó, vakmerő és halálra kész a védekezésben. A hazája földjéből pedig nem enged egy talpalatot sem.

— És mi tartotta vissza önöket mégis attól, hogy a döntő és végzetes lépést megtegyék?

— Mi mindenkor a józan meggondolás nyomán indulunk. Érzésből nem csinálunk politikát azóta, hogy őseink elvérzettek hitükért és földjük egyszerre ázott vérüktől és a reá szabadított vízözöntől. Mi tudtuk azt, hogy Németországot a kényszerűség sodorta bele Belgium megszállásába. A dolgok viharos és mégis természetes fejlődésének rendjén, mikor aztán a németek kijutottak Oszten-dénél és Zeebrüggenél az Északi tengerre, életkérdéssé vált rájuk nézve, hogy ott meg is ves-sék a lábukat, mert e part nélkül nem fenyeget-hetnék legádázabb ellenségüket, Angliát. Meg-tartják-e Belgiumot, vagy nem, azt ők tudják. Talán ők sem tudják. Nekünk jobb volna, ha nem tartanak meg. Mert álmunk nyugalmát, birtokunk békességét örökre zavarnák itt. Meg-lehet, hogy találnak olyan megoldást, a mely

minket is, megnyugtat. Akár itt, ebben az országban lesznek a béketárgyalások, akár másutt, a mi diplomataink érvényesíteni fogják a hollandus nézőpontokat, erre nincsen gondom.

— Ön azonban még mindig nem magyarázta meg, miért maradt el az önök részéről a fegyveres beavatkozás a legváltásosabb időkben?

— Elmaradt azért, mert minisztereink képviselőink, szenátoraink között nem akadt senki, a ki magára vállalta volna a roppant felelősséget, hogy a háború szerencsétlenségét idézi országunkra. Az érzelmek igazán nem döntöttek. A királynő és férje és anyja, az özvegy királyné mind a németek részén vannak nevelésüknél, származásuknál, világfölfogásuknál fogva. A kormány tagjai jórészt szintén *pro-deutsch* érzésűek. A második kamara többsége német-párti, az első kamarának csaknem kivétel nélkül minden tagja. Hágában a német operett előadásaira, zsúfolásig paegetelik a ház. Amsterdam *pro-english*, mert így követelik érdekei és üzleti kapcsolatai. Rotterdam ellenben *pro-deutsch*, ugyanebből az okból.

— Ön itt megemlíti minden tényezőt, a mely hatalmi, politikai, gazdasági és kulturális nézőpontból a nép fölött helyezkedett el. Ellenben nem beszél a népről magáról. Hogyan érez a nép?

Mert a nép itt sem ítél, fontolgat, kritizál, hanem indul az ösztönei után. — Ez az én közbevetett kérdésem volt.

— A nép sokkal jobban gyűlöli Angliát,

mint a **mennyire szereti a németeket.** Ez a mi ősi hagyományunk, a melyet a történelem nevelt bennünk nagyra.

— Belgium szomorú sorsa nem volt hatással a hollandus köznép fantáziájára?

— Itt igen nevezetes fordulat következett-el a mi népünk lelkében. Először megsirattuk és meggyászoltuk Belgiumot, aztán megismertük a belgákat. Elárasztották százezerrel országunkat. Egyszerre vége lett minden belga szimpáthiának.

— És az entente az imént említett kritikus pillanatban nem igyekezett kihasználni Hollandiának még akkor meglévő szimpáthiáját a belgák iránt és ideges félelmét a német betöréstől a maga javára? Hát Anglia és Franciaország nem tudta megbecsülni a hollandus barátság, a hollandus szövetség értékét?

— Jöttek hozzánk ügyvivőik és kémeik, politikusaik és pénzembereik. Minden oldalról megkörménykeztek bennünket. Anglia ebben különösen nagy mester. Hiábavaló volt az ügyeskedés, a fortélyoskodás. Minket nem lehet megfélemlíteni, minket nem lehet megvásárolni. A nagy rotterdami és amszterdami lapok olyan ajánlatokat kaptak, hogy a Figaro beleszédülne és boldogan omlanék az ajánlattévő karjába. A mi kiadóink mosolyogtak a szemtelenségen és újságjaink haladnak tovább a maguk útján. Azok igazán nem német-pártiak és nem angol-pártiak. Igazság-pártiak. És kitűnően vannak

értésülve. De ha önök is megbízhatón és minden oldalról tájékozódni akarnak Hollandia mai fel-fogásáról, ajánlom, hogy ne csak a nagy világlapjainkat olvassák, hanem a vidéki pártújságjainkat is. Mint újságírók meg lesznek lepve, mily kiváló gonddal szerkesztett, előkelő színvonalú lapok jelennek meg például Arnemben vagy Deventerben, Hengelóban vagy Aamerfortban. Ezek a belső politika kérdésében pártnézőpontokat képviselnek, liberálisát vagy radikálisát, konzervatívot vagy szocialistát. A háború ügyében mind egy hiten vannak. A teljes, azt mondhatnám klasszikus semlegesség álláspontján.

— És az ön meggyőződése az, "hogy Hollandia mindvégig meg is fogja őrizni ezt az álláspontját?"

— Nézze uram ezt a vizet, — felelte rá a mi hollandusunk és gyöngéd, szerető, áhítatos tekintettel simogatta végig a tengert. — Ez a mi elemünk. Ez tett bennünket hajdan nagygyá. Ezen keresztül fogunk és akarunk eljutni új nagyságunkhoz. Mi ezen át keressük az utat az érvényesülésre. Kis nemzet vagyunk és épen-séggel nem szapora. Sohasem fogunk a világ sorsintéző hatalmai között szerepelni. Nem is kívánunk beléelegyedni viszálykodásukba. De a mi a miénk, azt nem hagyjuk. És nemzeti létünk fájára senki se merje fölemelni a bárdját. Megvédeni az angol és a német áradástól nemzeti nyelvünket, fejleszteni irodalmunkat, régi fényében fölragyogatni hatalmas művészetün-

ket, a rend, gazdagság, biztosság, műveltség szellemét otthonossá tenni határaink között, számkivetni a szegénység végletes formáit, a szennyet, az anarchiát, — ez a mi kis nemzetünk nagysága.

A hideg és tartózkodó hollandus e pillanatban úgy föllelkessedett, úgy áttüzesedett, hogy mi ketten, magyarok csodálkozva néztünk reá. Ez a lelkesedés, ez a temperamentum, ez a szónoki hév nekünk olyan ismerős volt. Ha nem tört németiséggel, itt-ott el-elakadva mondta volna ez utolsó szavakat, megesküdtünk volna, hogy a Duna-Tisza közéről hat el hozzánk ez a szózat, oly ismerősen meleg volt, oly őszintén bensőséges, oly becsületesen páthoszos.

A politikai vitát nem lehetett e ponton túl folytatnunk. Szeretetreméltó magyar háziasszonyunk egy csésze teával kínált meg bennünket. A tea után mind a hárman elindultunk a tengerpartra sétálni. A beszélgetés folyamatát foszlányokká szaggatta az északi szél és a hullámok zúgása. Egy katonai aeroplán szállt föl a partról. Aranysárgán rajzolódott bele teste az éles levegőbe. Szótlanul követtük merész légi útját. A hollandus úr mintegy búcsúzóul még ennyit mondott :

— Van már néhány ilyen ebből a fajtából. Vannak jobbak is. Épülnek a bűvárhajók is. Remélem, Anglia számára. A mint az urak látják, mi is készülünk. Legalább a magunk védelmére. Mondhatnék többet is, de — nem szabad.

V. ERDŐLAK.

A haarlemi állomáson kiszállunk a vonatból. A pályaudvar előtt megszólítok egy autó-taxit:

— *Erdőlak* ...

Nem kérdez, nem mered rám bámuló arcczal, nem furcsálja a vadidegen hangzású szót. Megértően bólint, megindítja gépét és már hajtat is a keskeny utcán, a villamos sínek között a virágok híres városában. A mint a városnak vége, pompás villák, parkok, haragoszöld rétek között száguld el. A levegő oly telített, oly párás, a tenyészet oly buja, a falomb oly gazdag árnyéklatát mutatja a sokféle zöldnek, mint a Buysdael-képeken. Húsz percnyi gyönyörű séta után a kocsi egy barátságos villa előtt áll meg. A fölírás rajta csakugyan kifogástalan magyarsággal *Erdőlak* ...

A házigazda előre tud látogatásomról, mosolyogva siet elém a kerten át, szíves öszinteséggel köszönti vendégét és betessékeli a házba.

Aztán alig néztünk körül, máris megyünk föl az emeletre. Ott van az *Erdőlak* urának műlernerme. Mert ez az úr festőművész, egyike a leg-

divatosabbaknak, a legnagyobbaknak Hollandiában, egy ragyogó művész hagyomány országában. Ez a művész *Mendlik Oszkár*, a tengerfestés világhírű specialistája.

Még mielőtt kimentem volna Aardenhout-ba, a Haarlem mellett levő villatelepre, hogy a művészt meglátogassam, már mindenfelől hallottam emlegetni nevét. Becézve beszéltek művészetéről és nagy melegséggel az emberről magáról.

Mindenképen a legjobbkor érkeztem az *Erdőlak-ba*. Az ember tele van a legidegesebb érzékenységgel, a háború kitörése óta nem látott magyar embert, ezer kérdéssel ostromolja meg vendégét, szeretne egy óra alatt mindent, mindent megtudni, élő és hiteles előadásból kiegészíteni azt a szaggatott, vázlatos képet, a mely az újságokból tárul eléje. A maga személyes ügye is éreklí. Most kerül majd ő is sorra. De nem megy Hollandiában a sorozó bizottság elé. Haza kívánczik, a hazájának vágyik szolgálni, meggyúlnak benne a lelkesedés tüzei és a rég nem hallott, rég nem beszélt nyelven kiáradó ékes-szólással tesz hitvallást örök magyarságáról. Tizennégy esztendeje él Hollandiában. Igaz hálaival érzi magát adósnak ama nép iránt, a melynek körében, földjén, levegőjében, vize hátán nagygyá nőtt művészete. Hollandus asszonyt vett el feleségül is, komoly, nemesen tartózkodó, finom gyengédségű nőt, a ki érti és érzi az ura művészetét, De tragikus kétség egy pillanatra sem

szaggatta Mendlik Oszkár lelkét. Sohasem gondolt arra, hogy önmagát megosztja két nemzet között. Rajongva szereti az országot, a mely hajlékot adott a bolyongónak és testet álmainak. De magyarságát ez a szeretet nem illette, nem vont be árnyékkal, talán csak még mélyebbé, még intenzívebbé tette . . . Egyetlen fia, Feri, szorgalmasan tanul a haarlemi gimnáziumban latinul, németül, francziául, odahaza — magyarul. A tanítója egészen meg van elégedve vele, csak arra kért, hogy magyar történelmi könyvet küldjek neki. Mert a történelmünk lelke él benne is. Az adatok kezdenek halványodni és ingadozókká válni. Már pedig a história adatokon épül.

Mendlik Oszkár, a tenger festője tavaly megvalósította régi vágyát és elutazott Holland-Indiába, ötödfél hónapig volt úton. Hetvenegy képet hozott magával az utazás eredményéül. Ezt a sorozatot még nem látta a nyilvánosság. A dologhoz értő világ még csak ezután fog meglepődve gyönyörködni e művekben, a melyeket nekünk megadatott a műteremben látnunk, magának a festőnek rendkívül érdekes, lebilincselő festői magyarázataitól kísérve.

Ámbár sok magyarázat alig is kell az égő színekhez, a felhők száguldó vöröséhez, a sekély vizek fehérjéhez, a tomboló hullámok megrendítő mozgásához, India minden misztériumának egy képre sűrített titkához. Az Atlanti Óceán, a Földközi Tenger, a Vörös-Tenger, az Indiai-

Óceán vizei a festő legfő problémája. Semmiféle nemzet festője oly mélyen még nem hatolt bele a mozgó víz misztériumába, mint Mendlik Oszkár. És a ki azt hiszi róla, hogy művészetét maga tette egyoldalúvá és korlátolttá a tenger Örökös festésével, az kétszer is nagyot botlanék. Először azért, mert a tenger problémának épp oly kimeríthetetlen, mint víznek. Másodszor azért, mert Mendlik újszerű, meglepő, eredeti akkor is, mikor nem a tengert festi.

Az imént azt mondtam, hogy a képsorozathoz nem kell sok magyarázat. Természetesen nem. És mégis jól esik visszagondolnom Mendlik elbeszélésére. Hát az úgy volt, — mondotta, hogy elindultunk... És az állványra fölteszi egy képét, a mely a szicíliai tenger nyugtalanodó hullámaint rögzítette meg. Ezek azok a habok, a melyek egykor a bolyongó Aenászt eltérítették Itáliától és levetették Észak-Afrikába, a szépséges Diclo királynő ölelő karjába ... A képen érezzük a hullámok lüktetését, az alulról feltörő titokzatos erőket, mik a vizeket mozgatják, a levegő füledt, párás nehézségét. De mi alatt a képet szemléljük, megteremtője a hajó kapitányáról cseveg, a ki maga is művészember volt, festegetett és... — És ekkor elérkeztünk az Egyenlítő alá. Mohón vágyódtam egy igazi, nagyszabású, ekvatori viharra, a mely a fedélzetig fölkorbácsolja a hullámokat és zárt helyre kényszerít festékeimmel, ládámmal, ecseteim-

mel. A tenger csöndes volt, sima, mint a tejföl. Míg aztán nem jött a Monszun. A tropikus vizek parancsolója. És már ott van az állványon a kép; fekete tömegeket hajt egy irányba egy titokzatos mechanikai erő; az ég színe alig különbözik a víztől; fehér sávok mutatják a hullámok taraját és a hol egy-egy hullámhát végződik, érezzük a morajló örvénylést. A holland-indiai szigeteken sekélyes, fehérítő vízsáv húzódik el a korállos part fölött. Hirtelen megszakad a partöv, sötétkék vizek mutatják a tenger mélységeit. Buja növényzet kaczerul szemléli magát a természetes tükörben. Izzóvörös sziklák között bújósdit játszik, enyeleg, locsog a víz. Hatalmas vihar éjszakává borítja a nappalt, feketévé a fellegeket, lázadó tömeggé a vizet. A trópus levegője reszket, izzik, ragyog ezeken a képeken. Nincs krokodilus a parton, mégis érezzük közelségét. Nincs pompázó tigris a fenyéren, mégis félünk éjszakai üvöltésétől.

Hetvenegy kép. Egy egész világ. A mester kimerül, mire hazatér az útból, a melynek végét oly kalandossá tette a háború, a sok veszedelmes papírvizsgálat francia és angol révekben. De a mi barátunk épen megmenekült és épen hozta haza dús zsákmányát is.

Most már azonban szeretné megmutatni a házatáját is. Körülvezet a három magyar holdnyi kertben, a melyet az ő leleménye varázsolt át változatossá, hegyes-völgyessé a sík talajban.

„Fát irtott és fát ültetett, árkot ásott, hogy tava legyen és a kiásott földet fölhordatta, hogy hegynek se legyen hijjával. Paradicsomot alkotott és művének magyar nevet adott. Meg is magyarázta, mért nevezte el otthonát Erdőlaknak. A nevet azért választotta, hogy valami lehetetlen szóval ki ne törje a jó hollandusok nyelvét. Hogy magyar nevet mért adott házának, azt fölösleges elmagyarázni.

Este hat óra van, ebéd ideje. A háziaszszony vár bennünket. Az asztali beszélgetés kedvvel időzik itthon, ebben a szép, nyugodt, csöndben élő országban. De gyakran észrevétlen szökken át a másik hazába, az igaziba. Tanulunk és tanítunk. Mindegyik tud sok olyant, a mi új a másiknak. Közös ismerősökre, jó barátokra terelődik a beszéd. A földiekre, a kik előttem ellátogattak az Erdőlakba és emlékül a gazdának hátrahagyták nevük aláírását, önmaguknak pedig elvitték e magyar művészsziget képét. Mily furcsa mégis a sors! Mily oktalan szeszélylyel dobál bennünket ide-oda ! Szinte kedvem volna zúgolódni miatta, hogy ezt az isten-áldotta nagy művészt is elvette tőlünk és idegen nemzetnek adta.

Nem, ezt nem vette el tőlünk. Ez nem a László Fülöpök fajtájából való. Csábították, hívogatták nem egyszer, de százszor, a háború előtt, a háború óta, hogy legyen hollandus állampolgár. Legyen polgára annak a szabad ha-

zártak, a mely hírnevet, közbecsülést, feleséget, vagyont adott neki. A felelet mindig ugyanaz volt.

És a mikor búcsúzunk egymástól, az utolsó kérelem akkor ím ez:

— A magyar történelmet valahogy el ne felejtse !

A villamos fordul egyet. Az első görbénél eltűnik a magyar sziget és újra előttem a hollandus tenger. A melynek hullámai nem voltak és soha nem is lesznek képesek elborítani ezt a kicsi, de dicsőséges szigetet.

VI. AZ ORCZÁTLANOK.

A hangos és illetlen címért bocsánatot kérek. Nem a magam ízlése, nem a magam műve. Az *Echo Belge-nek*, a Hollandiába menekült belgáknak újságjában akadtam rá. Nem is nagy fáradsággal. A lap első helyén, a vezérczikk fölött éktelenkedett a szép cím: *Les impudents*. Kik ezek az orczátlanok? Talán a németek, a kiket a rossz francziasággal írott újság szintén a *boche* gúnynévvel tisztel meg? Nem. Talán az osztrákok, a kiknek szintén német a nyelvük, vagy mi magyarok, hü és ellenségeinktől retteggve becsült szövetségesei Németországnak? Szintén nem. A díszítő jelzőből kijut mind valamennyiünknek. Ha bokrétába kötném őket, a leghamisabban éneklő primadonnának sem volna szívein a lába elé vetni az illatos bokrétát. De az *orczátlan* jelzőt a hontalan belga publicista mégsem nekünk szánta, nem is foglalhatom hátáé. Ez az epitheton a tulajdon belga testvéreinek szól. A száműzöttek, a kik idegen földön eszik a hazátlanság keserű, de fehér, foszlós kenyerét, hajba kaptak egymással. És házigaz-

dáiknak, az egész világnak épülésére most Hollandiában és Angliában folytatják testvéri viszálykodásukat és mosogatják egynlás szennyesét. Oly meddő, eredménytelen erőlködéssel, a hogy Ágnes asszony a pataokban fehér lepedőjét mossa. Ó irgalom atyja, ne hagyj el.. .

Kiújultak a nemes belga nemzet sebei. A *vläm* és *vallon*, a germán és az ál-francia egyszerre lettek koldusokká, egy pillanatra talán össze is simultak, egymáshoz édesedtek. Aztán következett a nagy *exodus*, a százezrek kivonulása Belgium földjéről. A menekülők elárasztották Hollandiát. A nagy városok, Amsterdam, Eotterdam, Hága, Haarlem, Almelo, Hengelo, Arnem, Aamerfort, Zutphen megváltoztatták képüket, utczáik jellemét, a társalkodás és a forgalom nyelvét. Kisebb községek, csatornák és rétek közébe rejtett falvak megteltek az új elemmel, a mely alázatosan, koldusként, betevő falatért könyörögve kopogtatott a benszülöttek kapuján. A vendégszerető hollandus, a ki hisz az igében, hogy zörgessetek és megnyitvatik nektek, kitarta a beözönlők előtt kapuját. Hisz oly szerencsétleneknek látta őket és oly közelinek a veszedelmet, a mely őt is szakasztott ebbe a nyomorúságba döntheti.

A menekültek azonban csakhamar egészen otthonosan érezték magukat Hollandiában. A szegényebbje követelni kezdte jogos osztályrészül azt, a mit az alamizsnálkodó kegyelem

juttatott neki. A tehetősebbek pedig — a mint mondani szokás — berendezkedtek. A hollandusok azt beszélik, hogy évek óta nem volt olyan élénk, mozgalmas színházi szezon városaikban, mint az idén télen. Parisból rendelt ragyogó toaettek oktatták ki a hollandus hölgyeket, mit zsaroljanak ki férjüktől. Vidám éjszakákon az előkelő hotelek és vendéglők csarnokai pezsgő ihlette jókedvtől voltak hangosak. És sem a vidámság, sem a jó kedv, sem a pezsgő nem volt *autochthon*. A benszülötteket komoly gonddal töltötte el a háború véres borzalma, a hazájuk körül ólálkodó sokféle baj és veszedelem, a várható összetűzés akár az egyik, akár a másik hadviselő féllel. A pezsgőző dáridó költségét a belga fizette, a ki ilyen módon búsult honja állapotján!

Alig múlt el a tél és zöldéit ki a tavasz, a kép újra megváltozott. Most már a várost kezdték elhagyogatni a kényes menekültek és kivonultak a tengerpartra. Vlissingentől föl a szigetekig egész sora a tündéri palotáknak húzódik el a partokon. Néhány mérföldnyire benn a vízben hajóról ha nézed, a könnyű ködön és a nedves párán keresztül, azt hihetnéd, képzeleted játszik veled csalóka játékot, vagy a megtört fénysugarak varázsolnak eléd ábrándos délibábot. A szárazföldről azonban nyilván láthatod, hogy a pompás paloták mind kényelmes és modern szállók, bennük tágas és világos hall, ezüst-

tőé és fehér damaszttól csillogó étterem, francziás kényelemmel és finomsággal berendezett hálószobák, pazar fürdő és mindaz, a mit a gazdagok kényeztetésére a szállóipar kieszelt.

És ezek a hotelek, a melyekben máskor angolok, francziák, németek, magyarok a hollandusokkal együtt és békességben ellaktak, ma mind az ürességtől kongának, ha nincsenek a derék, jó belga menekültek, ők szórják a pénzt, eszik a korai gyümölcsöt, élvezik a szálló minden pompáját, csaknem teljesen maguk közt. És ha úgy egyedül vannak, akkor nyomban elkezdenek veszekedni. A vallon durvaság és műveletlenség, a hangos beszéd megszokása, a bárdolatlan gesztus és vásott kölyökhöz való arczfintorgatás első pillanatra vallomást tesz a menekültről. A hollandus, a hotel gazdája és pinzérei, a lift-gyerek és a kapus ügyetlenül takarogatott vagy szándékosan elárult megvetéssel szolgálják ki ezt a csúnya hadat.

Arany János *A nagyidai cigányok* halhatatlan és kegyetlen szatírájában megbélyegezte a mi forradalmunk czivakodó nagyjait. Csóri vajda és Diridongó vetélkedése a labanczoktól körülzárt Nagyidában örökké fájó intelem lesz nekünk, magyaroknak, hogy vessünk véget az átkos meghasonlásnak és ne lövöldözzük el puskaporunkat időnek előtte és *mag nélkül*. Vájjon a dicső Maeterlinck nem tenné okosabban, ha a helyett, hogy gyűlölettől dagadó be-

szédekben sarat és szennyet hány a németekre, megírná a menekült belgák részére *A nagyidai czigányók új változatát*? Vagy ebben az egész, honját és eszét vesztett népben nem akad egyetlen tekintélyes, józan, tisztességes író, politikus vagy tudós, a ki fölszólalna a száműzöttek hihetetlenül gyarló és antipatikus viselkedése ellen?

Angol lapokból rég megállapítottuk, hogy odaát, a csatornán túl nemcsak unják, hanem utálják is a belga parazitát, a ki nem dolgozik, nem áll katonának, semmire sem használható, ellenben szemtelenül követelődöz, semmivel sem éri be és a maga sebét mindig úgy tapogatja és úgy tárja a világ elé, mintha az az egységes és megbonthatatlan belga nemzet sebe volna. Ha e panaszokat olvastuk, azt gondoltuk: ismerjük az angol lelketlen önzését; Belgium a tulajdon testével fogta föl az Angliának szánt csapást, Antwerpent Churchill vakmerő és arczátlan tudatossággal áldozta föl; és most, hogy a belgákat megfosztották hazájuktól, koldussá lett menekültjeiket is szeretnék lerázni a nyakukról.

Az angolokat e vád ellenében megvédeni bizonyára nem jut eszünkbe. De hogy a belgák dologtalanok, élősdiék, prepotensek, azt a hollandusok is igazolják, pedig azokon ugyancsak nincs mit követelniük Brüsszel, Gent, Antwerpen és Lüttich száműzöttjeinek. A hollandusok tele vannak panaszszal e népség fegyelmezet-

lensége miatt és valahányszor szánakozón szólnak a belgák kemény megpróbáltatásairól, soha nem mulasztják el hozzátenni: azért ez a kis próbatétel mégis csak hasznukra lesz, ha okulnak belőle.

De vajjon fognak-e okulni? Hisz még valaki a háború nemzetnevelő hatásában? Eleinte rajongó meggyőződéssel vallottuk, hogy ez a háború átformál minden lelket, új értékre vált minden értéket, új és soha nem sejtett fényben fűrészti meg a férfierényt és halálnak halálával sújtja a léhaságot és a cinizmust. Ma már kissé meghiggadtunk. Hogy otthon miképen állunk e részben, arról talán elmélkedjünk máskor. De miért higyjem én el, hogy a világháború legborzalmasabban szenvedett áldozatait a nagy idők és nagy fájdalmak jobbá tették, ha ezeket a hontalanokat itt a szomszédságomban hallom örökös czivódásukkal, kicsinyes vitáikkal, gyerekes nyegleségükkel? Ez a nagyszakállú öreg úr tavaly még professzor volt Louvain-ben, ma menekült Hágában. A hotelszámláját hónapok óta nem fizette, pedig a szállósnak különben sem virágozik az üzlete ezekben az időkben; ellenben ha a hideg hús a reggelihez nem elég bőséges és változatos, akkor úgy káromkodik, mintha tavaly Louvain-ben kocsis lett volna. Szemben ül vele egy hölgy. Lehet ötven éves. Arcának minden redője, szemöldökének minden szála azzal a gonddal van kifestve, a melyet a

tizenhatodik századbeli német festőiskolánál, Dürer Albertnél és idősb Cranach Lukácsnál csodálunk. Izgatott hangja egy beteg papagályra emlékeztet. Minthogy belga hazáját a bőszejermán elfoglalta és ő pusztá életével, értékpapírjaival, készpénzével és ékszerével menekült meg a barbár katonák gyalázatos szándékai elől, kárpótlásul minden este más orfeumban mulat. Jelenben a portással pöröl, mert nem gondoskodott számára eléggé elegáns helyről a Varietésben, a hol német operett játszik. Mert a művészet internationalis.

És a hány van, mind ilyen hörcsögös, veszekedős, durván érzéki, egyik sem vet számot igazi sorsával és nem mer a holnapjára sem gondolni. Most mindezek tetejébe egy önmagából kikelt, minden mértéket és tisztességtudást elvesztett sajtó izgatja e szerencsétleneket. Az *Echo Belge* Hollandiában, az *Indépendance Belge* Angliában. Ezek naponta teuton vért isznak. És addig nem hajlandók letenni a francziák, angolok és oroszok fegyverét, míg Németország meg nem semmisült és II. Vilmos császár térden állva nem könyörög bocsánatért a mélyen megbántott Carton de Viart belga igazságügy-miniszterhez és Roland de Marékhez, a Parisba menekült kitűnő belga publicistához. Nagy kérdés, hogy ezek akkor is hajlandók lesznek-e pusztá életét meghagyni a császárnak. Mert hogy a kardjától megfoszszák, abban nem lehet semmi

kétség. A ki ismeri Vandervelde minisztert, a szociáldemokrata excellenciás urat (ez idő szerint Londonban) és az egész belga kormányt (jelenben Havre-ban), az Echo Belge-et (Amsterdam) és az Indépendance Belge-et (London), az tisztában van a Kaiser, a német nép, a porosz militarizmus, a boldogtalan Ausztria és az elámított Törökország és Magyarország jövőjével.

VII. EGYSÉGBEN AZ ERŐ.

Union fait la force! Ez a bölcs mondás ékesíti Belgium czímerpajzsát. Ez a bölcs mondás visszatérő sora a boldogtalan és búskomor földnélküli Albert minden királyi nyilatkozásának. Ez a bölcs mondás ragyog homlokdíszül a menekült belgák újságjainak élén.

Egységben az erő. Ha egy nemzetet, a mely számra kicsiny, de vagyonra, iparra, kereskedelemre és kultúrára nagy, megtört az erő, ha odaül asztalához, virrasztja nyugtalan szendregését, elveszti mozgása szabadságát, ügyel ártatlan mulatozására, jövedelmét adónak, vagyonát hadisarcznak szedi be: akkor az a nemzet csak egy módon hódíthatja vissza önmagát az életnek, a jövőnek, a folytonos és megszakítatlan történelemnek. Ez az egy mód a maga erejének teljes, okos, gazdaságos kihasználása. Itt nem segít sem az angol mézes-mázos, puritán ígék köntösébe öltöztetett ígérete, sem a francia szónoki pátosz és a Figaro legszebb Capus-féle vezérczikke. Belgiumot csak Belgium mentheti meg.

Egyelőre a helyzet természetesen nem mutatkozik valami fölöttes dúsnak reményben. Szerte a kis országban vagy gyász és pusztulás ül; az élet félénken és óvatosan dugja ki fejét a romokból; a tavaly még virágzó és mosolygó országutakat rettentőn formátlan düledékek és kormos falak szegik be. Vagy az épen maradt nagyvárosokban daczosan húzza meg magát az elszánt, ellenséges, komor némaság; a meg-alázott polgárság pestisként kerüli a megszálló hatalom katonai és polgári, vagy félig polgári hatásait. Mit műveltek ezek, hogy eltakarítsák a romokat és a régi rossz és okatlan gazdálkodás kártételét is, arról még lesz egy-két szavunk más kapcsolatban. E pillanatban az köti le érdeklődésünket, mint néz egymással farkasszemmet Bissing kormányzó ő excellenciája és Brüsszel város tanácsa, az antwerpeni vár parancsnoka és a nagyszerű kikötőváros népe, Gent, Lüttich és a többi német katonasága és a régi, gyökeres, múltjára és gazdagságára, anyagi és politikai függetlenségére egyképen büszke polgárság.

De vájjon megmenthető-e Belgium? Nem szólunk, mert nem szólhatunk Németországnak előttünk ismeretlen terveiről. Kezében a győzelem, az erő, a hatalom. Fegyvereihez szegődött hűséges társként a diadal. Ő is, mint Athén lakosai egykoron, e háború befejeztével fölállíthatja a *Niké Afteros-nak*, a szárnyatlan győ-

zelemnek szobrát Berlinben, szárnyatlannak azért ábrázolván az istennőt, mert hozzá van lán-czolva Németország és szövetségesei fegyveréhez, nincs szabad röpte, hogy szeszélyesen csapongjon a hadviselő világ egyik oldaláról a másikra.

A ki győz, az diktál. És hogy Németország miként fog rendelkezni Belgium sorsával, a melynek mestere lett, azt ma még talán a Wilhelm-strassei palotában sem döntötték el. De a nemzet nemzet marad, elnyomva is, béklyóba verve is, míg maga le nem mondott jövőjéről, míg egységesen, nemzeti voltának öntudatát megőrizve, a leigázóval szemben ama híres *passiv resistencia* jelszavát következetesen valóra váltja, — szóval míg egységes marad.

A belga nemzet régi rút kelevénye épen a legnagyobb válság idején fakad föl, és világ csúfjára akkor tárult föl egész borzalmasságában, a mikor leginkább szüksége lett volna arra, hogy testi szervezetének, őseitől öröklött vérének egészséges voltában higgyenek. A flámok és vallonok évszázados viszálykodása most került ki a piacra. Az egyformán hontalan, boldogtalan, elnyomott flámok és vallonok tépik, marják rágalmazzák, egymást. Tompa Mihály leg-szomorúbb, leggyászosabb versének zokogó panasza ismétlődik meg Belgium mai történetében: A kidőlt fában őrlő szú lakik, Honfi a honfira vádaskodik. Apát fiú, testvért testvér elad . . .

Míg a mindössze nyolczvanöt esztendőös Bel-

gium élt és virágzott, ezeknek a flámoknak úgyis eléggé nyomorúságos volt a sorsuk. Bár övük volt Belgium gazdagabb, kulturáltabb, jelentősebb és terjedelmesebb része, mégis elnyomták nemzetiségüket, kisemmizték nyelvüket a vallonok. Miért? Mert a flámok nem kerestek védelmet, még csak laza szellemi vagy erkölcsi kapcsolatot sem hatalmas testvérüknél, Németországnál. Büszkék lévén egykor oly virágzó művészetükre, irodalmukra, költészetükre, azt hitték, megállhatnak magukban is. A vallonok ellenben lemondtak durva, faragatlan, soha irodalmivá nem fejlett nyelvükről és hozzásimultak Franciaország kultúrájához. így lett Paris külvárosává Brüsszel. így lett francia költővé Maeterlinck és Verhaeren. így kelt versenyre a párisi nagy operával a Théâtre de la Monnaie. És most a francziákra támaszkodó vallonok a senkire sem támaszkodó flámokat egészen földhöz szorították. A hivatalos nyelv, a törvényhozás, törvénykezés, iskolázás, közigazgatás nyelve a francia. A ki boldogulni akar, tanuljon meg francziául. A ki fiám nyelven védekezik a bíróság előtt, az biztos lehet róla, hogy elmarasztaltatik. Páratlanul áll a világtörténelemben, hogy egy állami egység körén belül a gyengébb így fölfalja az erősebbet, a műveletlen a műveltet, a szegény a gazdagot, pusztán azért, mert amannak oldalán egy külső hatalom áll, a mely a propaganda minden törvényes és tilos eszkö-

zével, irodalmi egyesületekkel, színházzal, sajtóval, salonnal, üzlettel, kedvezésekkel átalakítja a látszat szerint független és semleges országot tartományává; míg a másik rész gyámoltalanul, segítség nélkül, fogyó erejére és energiájára utaltan néz a pusztulásnak elébe.

A németek csak most kapnak észbe: ha nekik a flám Belgiumban olyan szervezeteik lettek volna nyelvük és kultúrájuk terjesztésére, mint volt a francziáknak a vallon Belgiumban! És ma, a mikor minden eszköz a kezükben van, hogy pótolják mulasztásukat, egyszerre fölfedezik a fiám nemzetiséget és harczosaivá szegődnek az elnyomottak felszabadításának.

Melyik erő lesz tevékenyebbé a vallonokban és flámokban, az állami egységhez tartozásnak vagy a nemzetiségi érzésnek ereje? *Union fait, la force!* Egységben van az erő. Mint vadászok zajától visszhangos erdőben, úgy hányódik ide és oda a jelszó majd jobbról, majd balról, majd alulról, majd fölülről. Egységben van az erő. És a flámok ma eszmélnék nemzeti követeléseikre és kívánják a flámok lakta gazdag ország-rész elhasítását a déli vallon tartománytól. És a vallon király, a vallon kormány — a nemzet minden szerencsétlenségének felelős oka és a történelem ítélőszéke előtt már is elítélt vádlottja — a vallon Brüsszel és a vallon Gent a nagy nemzeti átkot szórják a flámok fejére.

Éjszaka minden seb jobban sajog és min-

den borzalom megsokasodik. Belgiumra elkövetkezett a nagy éjszaka, és most sebe égetőbb és gennyesebb, mint volt addig, a míg a jó szerencse verőfényében, a béke nappali világításában a függetlenség áldott és áldó ragyogásában élt. Ha szolgasága múló is: ezt az esztendőt soha el nem fogja feledni és ha nemzeti léte föl is támad: vallonok és flámok e bús napokban osztogatott csapásokat egymásnak soha nem fogják megbocsátani. *Union fait la force*, hirdeti Belgium czímerpajzsa. Sallustius, a rómaiak kétes erkölcsű erkölcs bírója valahol ehhez hasonlót mind: *Concordia res farvae crescunt*, az egyetértéstől a kis dolgok megnövekednek. De hozzáteszi ezt is: *Discordia est maximae dilabuntur*, a visszavonástól még a legnagyobbak is szerteomlanak. Még a legnagyobbak is. Tehát egy erős, boldog, iparkodó, dúsgazdag nemzet élete is. Mert még ma is, a mikor milliók és milliárdok vesznek el emberi életben és gazdasági javakban, a legnagyobb dolgok közé tartozik egy egész nemzet siralmas, önokozta enyészete.

VIII. ÉBER LÁTOMÁSOK.

Brüsszelbe szándékszol utazni, a csinos, kedves, mozgalmas flamand-francia városba? Irigyellek az utadért. Brüsszel több joggal hordja a kis Paris nevét, mint Lipcse, akármit mondat is Goethe nyárspolgáraival Auerbach pinczében. Brüsszel francia és mégis belga, régi és modern, nyárspolgári és művészi, durva és finom, a rossz sör és a világ legszebb csipkéje egyformán hozzátartozik karakteréhez. Brüsszel eredeti a maga mindent eltanultságával, természetes az affektáltságban, Brüsszel egyformán .kedves czél a tanulni vágyónak, a művészet kedvelőjének, az üzletembernek.

És Brüsszelbe utazni maga is gyönyörűség. Kölnön keresztül mégy? Vagy előbb átrándulsz néhány napra Parisba? A nagy nemzetközi vonatok egyazon kényelemmel szolgálják ki mind a két irányt, örült sebességgel száguld az expressz a kevés változatosságú vidéken, a széntől fekete bányaterületeken, az egymás sarkába lépő nagyvárosokon át. Néhány óra és máris czélnál vagy ...

Még ma egy éve így biztathattam, buzdíthattam volna azt, a ki Brüsszelbe készült, talán azért, hogy azután tovább álljon és Oszztende parketjén pihenje ki munkás éve fáradalmait. Mi egy év egy ország, egy nemzet, egy város életében? Futó pillanat. De a mesgye, a mely az életet elválasztja a haláltól, szintén csak futó pillanat, nem több. És Belgiumnak még a hosszú agónia sem adatott meg.

A hatalmas sínhálózat, az ország eleven életének vérkeringése még beteg és béna. A német orvos igyekezett ugyan meggyógyítani a sebeket, a miket részben ő, de jórészt maga a belga nép ütött ezen a becses véredényrendszeren. De azért itt-ott még feketén tátong egy üszkös seb. És sehol az egész országban nem nyerte vissza a pulzus régi gyorsaságát.

A határon mindenfelől, még Németország részéről is, a mesebeli hétfejű sárkány örködik. A belépéshez nem elegendő az útlevel, ha minden nagyhatalom képviselője láttamozta is, a míg a legnagyobb hatalmak, a brüsszeli fő kormányzó és a főhadiszállás meg nem adták az engedelmet. És a kettő egymástól teljesen függetlenül intézkedik. Könnyen megeshetik, hogy az avatatlan halandó útnak indul abban a boldogító tudatban, hogy Bissing ő excellenciájának «nincs kifogása» ellene. És a határról hosszú orral vonul vissza, mert a főhadiszállásnak némi aggodalma van, talán katonai természetű, az

ellen, hogy polgártársunk bedugja az orrát Brüsszelbe. A főhadiszállás pedig ily ügyekben szuverén. Határozatát nem lehet megföllebbezni.

A ki azonban szerencsésen bejutott — post tot discrimina rerum — az elátkozott országba, azt ébren is látomások kísérik. Az oly dolgokat lát és tapasztal, a melyeket önmagának sem fog soha elhinni. Bizonyos vagyok benne, hogy az 1914—15-iki esztendőben kelt belgiumi útleírások legnagyobb tömegét, a jövő irodalomtörténete Morus Tamás, Defoë, Swift művei közé fogja sorozni. Fantasztikus álomlátásnak fogja minősíteni a valóság rajzát, mert ez a valóság maga is oly groteszk, oly valószínűtlen és mindenekfölött oly átmeneti, mint a szivárvány vagy a fata morgana. Egyiket sem lehet kézzel megfogni.

Mi történt Brüsszelben, mióta a Eue de la Loi ismert palotájában német az úr? A nehezen döcögő vonat, a mely átlag 10—15 kilométeres sebességgel halad és gyakorta minden látható ok nélkül megáll, nagy kínnal bevánszorog a pályaudvarra. A forgalom nincs tizedrésze a réginek, a megszokottnak. Csak azok ülnek a vasútra, a kik kénytelenek vele és szükségből elviselik az útlevélkényszert, a sokszoros és igen beható vizsgálatot, a hosszú út ezer kényelmetlenségét.

Maga Brüsszel azonban ma is zajos és mozgalmos. Az alsóváros flamandjai tüntetően élnek

eddig tilos és üldözött anyanyelvükkel és bámulatos gyorsan megtanulják a németet is. Tört németiséggel, de roppant buzgalommal kínálják portékájukat a bámész idegennek, a kit biztos ösztönnel ezer közül nyomban megismernek. A boulevardokon tolong a nép, hangosan, mulatozva, kíváncsin, érdeklődve. A tömegbe harmonikusan vegyül bele egy-egy sötétkék vagy szürke színfolt: német katonák járkálnak föl-alá. Sokkal több kíváncsiság, mint ellenséges indulat kíséri sétájukat. Szembeszökön, nagy a gyászruhába öltözött nők száma. Nálunk is nagy, tudom jól. És mindnyájunk szíve fájdalmasan szorul össze, ha ilyen fekete ruhás özvegygyei vagy anyával találkozunk, a ki megtört szívvel hordozza a hazáért áldozók nehéz, sötét palástját. De a brüsszeli gyászos hölgyek közül megannyi nem az urát, fiát, testvérét, hanem csak bukott hónát gyászolja. És minden gj'ász közül ez lehet a legmardosóbb, a legfeketébb . . . De ne ejtsünk elhamarkodott könnyet a hontalanná lett Brüsszelért. A gyászolóknál mégis csak jóval nagyobb a gondtalanul vigadók száma. A nemzeti érzés hiánya szervi baja a legtöbb belgának. Valahogy úgy kell lenni, hogy ez az érzés organikusan összenőtt a nemzeti nyelvvel. A mely nemzet lemondott a nyelvéről, az önként mondott le nemzeti létéről és ne jajveszékелjen, ha a maga bűne és az erősebb hatalma megfosztja államiságától is. Minket, ma-

gyarokat ezer esztendőn keresztül a legrettenőbb válságok viharában megóvott és az idők végtelenéig meg fog tartani az, hogy nemzeti nyelvünk élteni és biztosítja nemzetül élésünket, nemzeti egyéniségünket. És a ki Belgium vesztéből komor következtetést vont le a mi jövőnkre, nem ma, mikor kivirult hadiszerecsénk, hanem téli szorongattatásunk idejében: az nem ismeri a történelmet és nagy, szinte természetes törvényeit.

Egyetlen ipar virágzott föl, talán valamennyi más rovására, a német megszállás idején Brüsszelben. Hihetetlenül megsokasodott a korcsmák száma. E nagyehető és sokat ívó városban azelőtt is volt bőségesen kávéház, vendéglő, pálinkamérés, sörcsarnok. Most mintha tízszer annyi volna. És zsúfolva mind. És e bűzös helyiségek gőzében békésen ül együtt a hódító és a meghódított. Isszák a sört, a drágább *local*-okban a bort és a pezsgőt, a nehéz bordeaux-it és a könnyű és megvesztegető francia habzó bort. És lármás beszélgetés, szédítő forgatag, pinczerek gyors repülése, kétségtelen foglalkozású leányok erőltetett nevetése mind összevéve elzsibbasztja az érzékeket és elaltatja az értelmet.

Részezen, tántorogva, emberi méltóságukból szinte kivetkezve keresik a brüsszeli nyárspolgárok a feledést. A feledést? Vagy a bosszút? Vagy az orgyilkos rajtaütés módjait? De hiszen azt ők is tudják, még mámorukban is, hogy a

boszút csak hideg ész, számító értelem, éberségre feszített agy volna képes kimódolni.

Lehet, hogy a munkamegosztás elvénél fogva az itthonmaradottak a bosszúállásnak, a haza visszaszerzésének nagyszerű művét rábízták a menekültekre. És nem is sejtik, hogy a menekültek ugyanazt művelik Hágában és Amsterdamban, Parisban és Londonban, a mit ők otthon. Es ha elmennek a felsőváros elegáns kis hôtél-jei (magánpalotái) vagy a külső villák sora előtt és látják a szigorún lebocsátott függönyt, a világba vakon belemeredő ablakokat: azt gondolják, ez üres házak gazdái most sűrögnek-forognak, kabinettól kabinethez szaladnak, intrikálnak, dolgoznak, a poklokat is megmozgatják, csak hogy imádott hazájukat visszaszerezzék és a gyűlölt zsarnokot földre teperjék. S közben ezek a külföldön tevékeny és hazatérni vonakodó brüsszeliek nagy szakértelemmel állapítják meg, hogy Parisban és Londonban sokkal vigabb az élet, mint Brüsszelben. Több a színház és variété, szabadabb a mozgás és inkább kéznél van — a nő. Ez külön fejezet a belgáknál. És pedig a flámoknál és vallonoknál egyformán. Mert mindenben ellenfelek, sőt ellenségek bár, ez egyben nincs köztük különbség.

De erről a fejezetről nem a mi tisztünk írni. A németalföldi genrefestes classikusai ezt tökéletesebben megírták, mint a legjelesebb íróművész vagy az erkölcsök történetének bármily

kiváló historikusa. Mennyiben változott meg, vagy fejlődött föl ez a módosult és a lovagkorétól elütő nőcultus a meghódított Brüsszelben, azt majd a morálstatistika fogja megállapítani.

Egyelőre hadd mulassanak a kövér és ébren is szuszogó nyárspolgárok, a Boulevard d'Anspach sörkereskedői, a Beulemans kisaszony kedves papája, az óráskok és ékszeresek, czímfestők és rövidárusok. A Eue de la Loi ügyel, hogy nagyon kicsapongóvá ne fajuljon a mulatóságuk. Bissing ő excellentiája éjjel tizenegy órakor becsukat minden nyilvános helyiséget. És jaj a parancs ellen vétőknek!

Kísértetiesen kong a lépés az elhagyott, sötét, barátságtalan utczákon. A Bue Cancale kis hoteljében alszik minden, jóval a törvényes záróóra előtt. A vándor elgondolkozik. Mily rettentő messze van a maga hazájától, a hol háború idején is virul a szabadság, nem tilos a dal és az édes honi nyelven hirdeti ezer és millió ajak napról-napra minden új győzelmünket. És mily rettentő messze van a tavalytól, a mikor itt is boldog, szabad, elégedett nép élt, egészen a magáé, kényére, a tulajdon törvényei szerint. Térben és időben ily szörnyű távol a reális valóságtól ! Megrendülünk. Itt nem jó lenni.

IX. A HALÁL ÉS AZ ÉLET VIZEINÉL.

Gentből Brügge felé asztmás fuldoklással, akadozva baktat a vonat. Elfajult őse a gyönyörű expressznek, a mely Kölnőtől Lüttichen, Genten keresztül, Brüsszelt elkerülve rohant a tenger királynőjének, Ostendének hódolására. Maga Brügge, halálos szendergésben nyugvó, elvárásolt tündérkastélya a flandriai művészetnek, új képet öltött a háború borzalmas napjaiban. Mi vagy, te rettegett rém, hogy így megcseréled emberek és dolgok, városok és népek ábrázatát? Hatalmas kezedben egyforma játékszer az Élet és a Halál. Az egyiket tömegestül oltod ki, hogy véres áradattá dagadnak a flandriai csatornák sekély vizei és haragos pirossá változik a réteg haragos zöldje. A másikat szekered elé fogod, hogy halomra ölje a fiatalságot, egymás hegyébe torlaszolja németek, francziák, angolok, belgák, színes ázsiai és afrikai vadak és félvadak megcsonkult, rothadó, üszkös tetemét.

A hányszor Brüggében jártam — a régi, békés időkben — soha sem mulasztottam el a zarándokutat a Notre Dame-templomba, a már-

vány síremlékhez, a mely Bátor Károlynak és leányának, Habsburg Miksa császár felséges hitvesének rég elomlott tetemeit takarja. Az utolsó burgundi a szerencsésen házasodó Ausztriának adta leányát és országát. Habsburgi volt az egész Belgium, amíg 1830-ban meg nem született függetlensége. Habsburg és Franciaország évszázados ellenségeskedése játszott ez országgal megannyi véres örökösödő háborúban. Németország és Franciaország ősi gyűlölködése fosztotta meg újra és talán minden időkre szabadságától. Békében a francia, tüzzel és vassal a német hódította meg a földet, a melyet a semlegesség papirosa hiába őrzött. Nincs trakta, nincs szerződés, nincs császárok kezével megpecsételt írás, a mely megvédhetné a boldogtalan országot, ha földrajzi helyzete két összecsapó óriás fegyverei közé ékelte. Vagy az egyik, vagy a másik óhatatlanul erőszakot fog tenni különállásán.

De épen áll a templom, a háború pusztításai közt is, s bárha legnagyobb művészi ékeségeit — Michel Angelo páratlan Madonnáját is — az ellenség közeledte hírére biztosságba czipelték (talán Angliába, a melynek műétvágya is feneketlen), a nehéz márvány szarkofágokat nem hurczolhatták el. Nyugton szendereg Burgundi Károly, a merész és leánya, Burgundi Mária, nagyanyja amaz V. Károly spanyol királynak, kinek országában sohasem szállott le a nap.

ebbe az egész békésen szendergő városba olyan stílusosan illeszkedtek bele a nagy alvók. *Bruges* a *Morte*, a halott Bruges volt és maradt a neve a furcsa városnak, a melylyel oly bolond játékot űzött a Sors, éreztetvén vele a legnagyobb elevenség minden kékjét és a legdermesztőbb nyugalom kietlen csöndességét.

Mi lett a halott városból! Utczái kísérteti csöndjét vasas németek dübörgése riasztja föl. Középületeiben kényelmesen elhelyezkedett a hódító. Lépéseinek lassú, megfontolt, megszokott taktusa — erre a rithmusra volt megcomponálva Brügge egész néma zenéje — egyszerre üktetővé, sebessé, majd rohanóvá lett. Fantasztikus nagyságú gépkocsik portól, sártól belépetten rontanak végig a házsorokon a Grande Place-ra. Szabályos, zárt sorokban csukaszürke népfölkelők kopognak az utcán. Az aranyos paloták álmosan nyitják ki kristály szemüket, az ablakokat és bámulva tekintenek a lent tolongó sokadalomra. De nem ismernek rá sem ezekre az idegen ruhákra, teem a nyelvre, sem az emberek arczára, sem tartásukra. Álom, álom ... nem is lehet igaz. Hiszen természetes, hogy minden látomás csak renyhe álom az alvó városban. ..

Bizonyára ezt gondolják azok az öreg aszszonyságok is, a kik «a front mögött», régi házacskájukban verik a csipkét. Egyhangún, komoran, gépiesen folyik a munka. Mióta? Nyolczszáz esztendő óta. Kemény és keserves munka ez.

Épen most tíz éve láttuk utoljára Lüttichben, (akkor még Liège-nek hívták), a balul végződött világkiállításon. Emlékeznek még rá, hölgyeim? Hogyan föllázadtunk e szerencsétlenek rabszolgaságán, a lélekölő, szemet gyilkoló munkán, a mely még csak éhbért sem juttat a serdülő lányoknak, fiatal asszonyoknak, elványadt matróznak. Tíz év! Mekkora fordult azóta a világ! És még nagyobbat Belgium. És Belgiumban is a legnagyobbat Brüsszel, Lüttich, Gentj Brügge, Ostende. De az öreg asszonyok tovább dolgoznak és verik a drága csipkét finom urifdámák részére, a szeszélyes rajzú, végtelenül finom, szinte illatos csodát. Míg csak rájuk nem borul az örök éjszaka.

Éjszaka borult a nyugtalan, izgatott, zaklatott városra is. De nem a nyugvás éjszakája. A halott város alaposan föltámadott halottaiból. A mint benn a városban úrrá lesz a csönd, egyre hallhatóbbá válik az ágyúk bömbölése. A mint leszállt a sötétség, nyugat és dél felől vésze tüzek lobbannak föl az ég peremén, és még messze belelövellnek, belehasítanak feketeségébe. Az Yser mentén a partokról küldenek át egymásnak gyilkos üdvözetet a testvérek, angolok és németek. A nagy csatorna fölött, a mely Brüggétől Zeebrüggé-ig húzódik, angol repülők czirkálnak, keresik a német bűvárhajók kiinduló pontját, és ha már idáig elfáradtak, levetnek egy-két bombát a békés belga polgárok házára.

Néha hetenkint, néha nap-nap után gyulad ki ház, iskola, templom. És Brügge lakói, a kik beletörődtek a német rabságba és kezdik megérteni és megszeretni a német rend, tisztaság, szorgalom áldásait, fogcsikorgatva átkozzák szövetségesüket és ótalmazójukat. Mert Brügge körül nem maradt szántó föld bevetetlenül és a dús aratásból kellő rész jut a városiaknak is, bár vetőmag és fáradság mind a németeké volt. Ellenben Angliából csak baj, veszedelem, kárhozat áradt a boldogtalan rászédettekre.

Brüggétől Ostendéig egy ugrás. Harmincz perez. Mi az az utasnak, aki akkor már órákat, ha ugyan nem egész napot utazott át. Legföljebb a türelmetlenség teszi hosszúvá a rövid közt. Hiszen ha ennek a félórának is vége van, látni fogjuk a ragyogó, csábos tündéresszonyt, a szépek szépét, *la Beine de la Plage*, a tengerpart királynőjét, Ostendét.

A harmincz perczből lesz egy óra, másfél, kettő. A vonat félénken tapogatódzva halad előre. Nem is merészkedik ki a tengerpartig. Az állomáson újabb, százszorosan kínos vizsgálat várja az érkezőt. És a ki keresztül jutott a torturán és behajthat a halász városba, aztán helyet kapott valamelyik utczaiban, nem parti szállóban, az elgondolkodhatjk a dolgok szörnyű változásán.

Ha csöndesek az idők és a tenger felől nem ólálkodik brit hajó, végig mehetünk az Estacade-

tól a Palace Hôtél-ig. És örvendhetünk a viszontlátáson: a Splendid, a Kursaal, a hotelek hosszú sora, a királyi palota, a hippodrom felé vivő út még mindig megvan. Minő nyomait őrzi a világ legszebb fürdőhelye az angol ágyuknak, arról pontosan nem lehet, nem is szabad beszélni. Kicsinyes és értéktelen katonai célokért mily rengeteg kárt tett a tulajdon szövetségeseinek, nem, a tulajdon áldozatainak javában és életében, azt nem merjük megírni. A mindenekről ítélő Történelem Angliának számtalan bűne között ezt fogja a legiszonyúbb büntetéssel megbélyegezni...

Mi lett Brüggeből, a halott városból? Az örökös elevenség, mozgás tanyája. Mi lett Ostendéből, az élet, a vidámság, a ledérség, a diadalmas szépség otthonából? Romhalmaz és temető, a melynek sírkövei között félve, ha nem is gyáván húzódik meg a kirendelt őrség.

Itt van már a nyár, a forró, a perzselő, a szerelemmel ittas. És a parketten nem járnak Amerika karcsú, finom hölgyei, a «Paris küldötte könnyű hadsereg, Vénus katonái, az életre szomjas öregedők. Nem kínálja újságjait az ostendei *gamin* mindenkinek a magáét, a maga nyelvén. Az aranyfövényben nem játszadoznak gondozott, néha túlságosan gondozott baby-k fehér bóbitás *nurse* felügyelete alatt. A Kursaal tündöklő termében Einskopf úr nem dirigálja a karzatról gazdag műsorú zenekarát. Szegény Einskopf úr is elment a többiek után. Belga

volt? Vagy német? Vagy francia? Talán magyar? Ma sem tudjuk. Nem is volt nemzetisége, mint Gunsbourg kollégájának, a ki operát írt, a nélkül, hogy a hangjegyeket ismerné. De jó muzsikus volt, tüzes dirigens és abból élt, hogy Ostende olyan volt, a milyennek mi ismertük és szerettük. Szegény Binskopf! Szegény Ostende! A muzsika elhangzott. A könnyű melódiák szíjjelfoszlottak az illatos, párás, bűnös levegőben. Ma az ágyú zenél. Csak a tenger maradt meg a réginek, fenségesen, közömbösen, kicsinyes és buta dolgainkra mélységes megvetéssel tekintvén alá. Apadáskor messze bevonja vizét, bár a nedves fővény bársonyán fürge gyerekhad nem tapod. S ha jó a dagály, bömbölve, zúgva ostromolja a magas védőfalakat. S ha meleg a júliusi éjszaka, mint mostanában, akkor kigyulad rejtelmes, foszforeszkáló fénye a hullámok hátán, noha nem bámuljuk misztikus elragadtatásban, mint most tíz esztendeje. A fény kigyul önmagáért, játszik önmagával. Beéri, ha a hallgatag csillagok szemlélik. És nem gondol azzal, hogy a közelében oktalan emberek gyilkolják egymást és agyuk minden erejét megfeszítik, hogy minél nagyobb kárt tegyenek egymásban.

X. A FEKETE GYÉMÁNT.

A boldogság verőfényében fürdő Belgium kérkedve tárta föl minden kincsét annak a nemzetközi gyülekezetnek, a mely a világ nyilvánosságát szolgálja; 1905-öt írtunk, Lüttich vendégei voltunk, a sajtókongresszus a szorgos és sötét gyárvárosba vonzotta Kelet és Nyugat, Észak és Dél kicsiny és nagy újságíróit. Lüttichben megcsodáltuk Franciaország pazar iparát, Japánország ragyogó művészetét, a belgák hallatlan erőfeszítését és Lambeau híres szobrát, a *Faune mordu-i*. Brüsszelben az arany város kincseit és II. Lipótnak, a vén királynak, elmésségét és grandseigneuri szeretetreméltóságát. Ostendében hallgattuk a tenger mormolását és Kurz Zelma trilláit. De a legjobban meglepett, elragadott, lenyűgözött bennünket *Seraing*. A kis város világhírű nevezetessége, a Cockerill-gyár, mint Vulkanus műhelye, olvadt, lávaként ömlő vasfolyamával, hatalmas csarnokaival, szurtos munkásaival, izzó aczéltömbjeivel följárt kísértetni még álmainkban is hetekkel, hónapokkal azután, hogy a felejthetetlen napot töltöttük Seraing-ben.

Lüttich meghódítása után a nagyszerű Cockerill-művek csakhamar újra elkezdtek dolgozni. Megindult a gép, a fegyver, az aczélalkotórészek gyártása. Csakhogy a belga munkás most már a fegyvert nem a németek ellen, hanem a németek számára készíti. Valahol olvastam Macaulaynál, hogy a jellemtelen ember árulása természetes, szinte magától értődő jelenség. A mecklenburgi ló húzza az ágyút német parancsra a francziák ellen. Ha a francia elfogja, akkor az ő parancsára fogja húzni az ágyút a német ellen. Ugyanannyi meggyőződéssel itt, mint ott. A belga munkás és a mecklenburgi ló között e részben nincs különbség . . .

Mint egy elementáris erő, dolgozik ez a baromi sötétségben, tudatlanságban és szennyben élő tömeg a gyárakban és bányákban. A kultúra legnagyobb szerű műveit hajtja végre: finom művű és ezerszeres erejű gépeket alkot az emberiség kényelmére és jólétére, felszínre hozza a föld méhében lappangó kincseket és valamennyi közül a legértékesebbet, a szentet. Ő maga azonban hijjával van minden kultúrának és épp oly kevés a tudatos része a nagy műben, mint a hogy a villamos fűró, a csavar, a lendítő kerék, a gépszij nem tudja, mit cselekszik.

Belgiumban minden ötödik ember munkás vagy munkásnő. Lüttich medenczében ez az arányszám még rosszabb, És mivel a törvényhozás még nem gondoskodott kellőképen sem

a nők, sem a gyermekek védelméről, ennél fogva a gyermeket legtöbbször már 8—10 éves korában munkára fogják. Innen van az analfabéták elijesztőn nagy száma. Az úgynevezett művelt nyugaton, Belgiumban, negyven százalék ma is az írni-olvasni nem tudók tömege a flámok között, húsz a vallonok között. Az átlag harminczkettő. És ezzel az igazán barbár sötétséggel szorosán összefügg — akár mint ok, akár mint okozat — a rettenetes alkoholizmus. Úgyszólván minden második házban korcsma van. És a belga munkás, férfi, asszony, gyermek egyformán nemcsak rossz sört iszik, hanem pálinkát is, sőt leginkább pálinkát.

A szénterületben rejlik Belgium jelen nagysága és jövő fejlődése. Az industrializált világban azé a hatalom, a kié a szén. Ezek a színre-szemre oly kietlen, szomorú, egyhangú, komor vidékek, a melyek földje és lakója, háza és tenyészete mind fekete a szénportól, páratlan kincset ejtenek ölükben. A kiaknázás régi, belga módja embertelen volt. Megvolt benne az a durva és lelkiismeretlen kapzsiság, a melylyel II. Lipót a Kongó-uradalmat kizsarolta. Akkor jött a háború, nagy átmeneti zavaraival. A gépek megállottak, a kohók kihültek, másfélszázezer ember egyszerre kenyér nélkül maradt.

A belga kormány nem sokat gondolt ezekkel a nyomorgókkal. Politikai iránya béke idejében sem igen egyezett meg szociális gondos-

kodással, annál kevésbé most, a mikor a tulajdon bőrét menekülve kellett megmentenie. A legnagyobb ínségben és zavarban hagyta a polgárságot is, a mely támogatta volt, a melyen hatalma nyugvott. Mit törődött hát a proletariátussal, a melynek azelőtt nem volt és a jövőben nem lesz szava az államban? Koncentrációs kabinetjének szocziálista minisztere, a nagyhírű Vanderveelde Londonban szervezte a nemzeti segítség munkáját. A csatornán keresztül nem hatolt el fülébe az éhezõ százezrek jajaszava ...

A hódító németiség látta, hogy itt a harci ellenállásnál is nagyobb veszély fenyeget, az éhesek forradalma. Gyorsan, okosan, elszántan és minden fölösleges érzelmösség nélkül munkához látott. Nemcsak azért, hogy a munkanélkülieken segítsen, hanem azért is, hogy a lázongás szellemét lecsitítsa. Tudta jól, hogy ha enni ad az éhezõknek, akkor jó politikát csinál. A jóllakottak nem felejtik el sem azt, kitõl kaptak enni, sem azt, ki ragadta ki a falatot szájukból ...

À jószándék sikerülése nem volt könnyû. Borzalmas volt az a pusztítás, a mit a belgák rövid egy hónap alatt öngyilkos kézzel tulajdon javaikon elkövettek. Vasúti teherkocsijaikat vagy széjjelrombolták, vagy átvitték Franciaországba. A Belgiumban végtelenül fontos víziutakat, a csatornákat megrontották. A német szorgalom és lelemény azonban hamarosan jövátette ezt a

vandál és a legtöbbször értelmetlen kártevést. A Rajnavidék nagy ipari állomásairól tömegesen hozatták át a vagonokat. A hídverő katonák kijavították a csatornákat és kiemelték a Maas, a Sambre és a Scheide medrébe sülyesztett mesterséges akadályokat. Egyszerre megindult a termelés és a szállítás.

Mind a kettő természetesen a normálisnál jóval kisebb mértékben. A termelést korlátozza a robbanó anyag csekély és nehezen hozzáférhető volta. A szállítás nehézségei annyira maguktól értetődők ma, hogy erre fölösleges szót is vesztegetni. És még így is nagyarányú munka folyik a bányákban: néhány adat, a melyet *Bauscher* Ulrik kollégámnak köszönök, kellőképen megvilágítja, mit tettek eddig a németek, hogy építsenek ott, a hol az esztelen elvakultság önmagát csonkítva rombolt. Csaknem valamennyi csatornát ismét hajózhatóvá tették. Új keskenyvágányú iparvasutakat építettek. A bányászás-hoz szükséges robbanó anyagot a kártyatulajdonosoknak rendelkezésükre bocsátották; hogy erre az anyagra jobban ügyelnek, mint az aranybányában az aranyra, azon senki sem fog megütközni.

Ma már a munkások kétharmadrésze ismét dolgozik és a megfogyatkozott hadsereg korlátozott eszközeivel a normális termelésnek felét produkálja. Másfelől azok az iparágak, a melyek kizáróan a kivitelből élnek, kénytelenek mégis

teljesen szünetelni. Azok a munkások, a kik ezekben az ágakban dolgoztak, kenyér nélkül állanak. A közjótékonyság nehezen mozgó gépezete keveset ér, a mikor gyors segítségre van szükség. A barbár hódítók, a kik aggodat gyilkoltak és gyermekeket csonkítottak meg, nem nézhetik ezer és ezer család lassú elsorvadását. Közmunkával, útépitéssel, hidak és védőművek javításával foglalkoztatják a kenyérteleneket, hogy a háború e legszánandóbb áldozatai éhen ne veszessenek.

A német előrelátás azonban gondoskodik arról, hogy az első, elkerülhetetlen, borzalmas átmenet elmúltával minden kéz munkához, minden száj kenyérhez jusson Belgiumban. És ennek a szerencsétlen országnak megvan az a nagy szerencséje, hogy szinte kiáradó bőségben rendelkezik a gazdagság és virágzás legmodernebb föltételével. Nincs televény földje, pirosuló szőleje, aranya-ezüstje. De van *szene*. A szén az eljövendő világ fűtője, kerekeinek mozgója, lokomotívjának tápláléka.

Ma nincs király, nincs kormány, nemzet sincs, a mely kérkedő örömmel mutogassa kincseit az idegennek, mint tíz évvel ezelőtt. A király koronátlan, a kormány hatalom és a nemzet ország nélkül való. Semmi sem maradt meg a régi dicsőségből. De megmaradt az az egyetlen kincs, a mely visszaszerezhet még mindent, a királynak koronáját, a kormánynak hatalmát, a

nemzetnek országát, és mindezek tetejébe soha nem sejtett virágzást, gazdagságot: a szén. És mint a jelen még oly nagy szomorúságában és reménytelenségében is mutatja, a németek ezzel a drága kincscsel okosan és jól gazdálkodnak.

XI. A HÁBORÚ ÉS BÉKE.

A határállomáson nagyot zihálva megáll a vonat gépje. Mint a beteg szív, a mely annyi vívódás, küzködés után végre megadja magát az örök kényszerűségnek. Mindenki elhagyja kocsiját. Hosszú libasorban át kell vonulnunk a vámvizsgáló termen, de holminkkal mostanság ugyancsak keveset gondolnak. A fináncz szerényen húzódik meg a hátsó fal árnyékában, ő, a ki egykor ura és parancsolója, zsarnoka és ítélőbírája volt a fontos állomásnak, ma nem jelent semmit. A népfölkelő tiszté a szó, a ki a papírjainkat megvizsgálja. Nemcsak a papírjainkat, hanem az arcunkat is. Az arcunkat és szívünk minden redőjét. Az útlevélnék felületesen megállapított személyleírása, minden dátuma tüzetes és beható kutatás tárgya. Ha a legcsekélyebb eltérés mutatkozik, már baj van. A továbbutazás mindenesetre lehetlenné válik. Minő kellemetlenségek sújtják még a boldogtalant, a kinek nincs rendben a szénája, azt nem tudom, nem is sejttem. De a szigorú katona ábrázata semmi jót sem jövendől.

Az első vizsgálatnak vége. A fináncz következik. Az elvámolni való jószág iránt alig érdeklődik. Könyv, újság, levél, irás izgatja inkább. Zárt levelet nem tűr. Átadom neki az aktatászkámat, a melyben írásaimat őrzöm. Köztük van egy zárt levél. Figyelmeztetem, hogy ezt az egyet nem szabad felbontania. Most már csak annál kíváncsibb. A boríték hátán a német birodalom külügyminisztériumának pecsétje. A fináncz megnézi, forgatja, átadja a katonatisztnek. A főhadnagy úr a kezébe veszi, nézi elül, hátul csak éppen hogy meg nem szagolja. Aztán mégis csak éppen adja vissza . . .

Még egy stáció. A félkörös ív külső végéhez érünk. Itt egy polgári tisztviselő követeli az imént már megvizsgált útlevelünket. Törzskönyvébe jegyzi a nevünket, foglalkozásunkat, utunk célját, passzusunk számát. Az útlevélre ragasztott fotografiát egybeveti az eredetivel. Készen vagyunk. Még egy rövid negyedóra és a vonat indul be, Németországba.

A fülke magányosságában fölrajzanak a gondolatok, miket a határállomás szertartásai széjjelrebbentettek. Most hagytuk el a Rajnát, a fejedelmi folyót, a melynek birtokáért százezrek ontják ki vérüket . . . Szerete a vasút mentén az áldott és virágzó Vesztfáliában aranylik a vetés, vagy már letaroltan áll a föld, asztagokban a rozs, itt-ott már munkában a cséplőgép. Gazdag falvakhoz tartozó kis állomásokon sebes roha-

nással vágat keresztül a gyorsvonat, még csak egy füttyszóra sem méltatva a tisztelgő vasutast. Szelíd hajlású dombok, enyhén lejtő halmok hordják koszorúként a zöld gyümölcsfát; a réten tarka jószág nyugodtan és boldogan legelész; a kisváros népe fekete ünneplőben sereglük ki az állomásra ós buta jóindulattal, ok nélküli lelkesedéssel lobogtatja kendőjét az ismeretlen utasok felé.

A nyugtalan, örökké éber gondolat serényen szövögeti a szálakat a jelen és a múlt között. Vesztfáliában járunk, Münster közelében, Osnabrücker át is robogunk. A vesztfáli béke jut eszünkbe, a mely szintén egy világháborúnak vetett véget, a harminczévesnek. De az egykorú írók krónikáiból borzalommal olvassuk, mit művelt népekkel és országokkal ez a három évtizedes hadviselés. Kő kövön nem maradt a széles német földön. Napi járó utakon ép falvat nem talált a vándor. A holt tetemek túrhetetlen bűze, az égő házak émelyítő szaga megfertőztette a levegőt. Ráillett e korra Ovidiusz realiztikus rajza az emberiség vaskorszakáról. «A fiú időnek előtte kutatta apja életkorát. Após a vejétől, házigazda a vendégétől nem volt biztosságban. A rettentő mostohaanyak sötét mérget kerestek. Ijedten hagyták el az égiek a vértől párolgó földet».

És ma beutazom a nagy, az egységes német birodalmat a Rajnától Sziléziáig és mindenfelé

a mosolygó béke mélységes nyugalmat és csöndjét találom. És bejárhatom a mi drága, drága hazánkat az uzsoki szorostól az Alföldön keresztül, a Dunán átkelve Fiúméig, és a merre járok, arat vagy csépel a gazda, szüreteli a kora nyári gyümölcsöt, dolgozik szőlőjében vagy a kukoriczaföldön és áldja a seregek Urát és a fegyverek legfő intézőjét, a ki egy világégés kellő közepében megőrizte házát és jószágát a tüzes csóvától.

Ha az étkezőkocsiban a kenyér és a szegényes étkező nem figyelmeztetne rá, hogy nehéz időket élünk és takarékoság a polgár hadi-szolgálatára, talán el is feledkeznénk róla, hogy háború van. De ez a magunkról megfeledkezésünk nem tarthat sokáig. A szomszédságunkban egy fiatal hadnagy ül felkötött karral. Az asztaltársa egy idősebb tiszt, a kinek arczárói még nem tűnt el a súlyos betegség sorvasztó nyoma. Halk beszélgetésük foszlányain is meg lehet ismerni a szöveget. Szenvedésről, sebről, pokoli tüzelésről van szó. A lövőárok gyötrelmeiről, mindama nyomorúságról, a melyet a pizok, a gondozatlanság jelent a kultúrembernek.

Ugy látszik, nagyobb városba értünk. Hosszú oszlopban gyászos menet vonul el előttünk. Súlyosan sebesült katonákat visznek fűrge, ügyes szanitéczek a hannoveri kórházakba. A nehéz-betegek arcza nincs eltakarva. Kiaszott, sovány, gyötrelmektől megviselt képük élő és vérző

története a közelmúlt napoknak. Az Argonne-okban harcoltak a német trónörökössel. És belerohantak a gyilkos tűzbe és a biztos halálba. És nem tudtak meghalni, legalább nem egyszerre, ott, a csatamezőn. És bizonyára boldogok, hogy megnyúltak szenvedéseik. Mert bár kimondhatatlanul ég és sajog a seb, és lassankint elfátyolosodik öntudatuk is, annyit még megértenek, hogy a trónörökös győzött az Argonne-okban. A pajtásaik százával, ezrével ott veszték a vadon erdőben, megbotlottak az alattomos, gáncs vető gyökérben, szívós iszalagban, és meghaltak a nélkül, hogy a csata végéről megnyugtató tudásuk lett volna. Elestek, pedig még nem is győztek. Mégis csak szebb halálra, sebesülni és a halálos sebet a diadal balzsamával gyógyítani. . .

Nagyszerű komolysággal, férfias gyöngédséggel fogadja a nagyváros népe a harcz szánandó áldozatait. Meghatottságában nincs érzélgősség, gyöngédségében nincs tolakodás. Milyen emberek ezek! Milyen csodás átalakuláson mentek keresztül e háború rendjén! Hangosak vola,k, talán illetlenek, mindenesetre rossz modorúak. Senki sem szerette őket és ők kérkedtek ezzel az általános antipátiával. Gőgjük és exkluzivitásuk kihívás volt a másfajtajúak ellen és egyúttal ösztönös egyensúlya annak a lebecsülésnek, a mely szembeötlő hibáikat, félszegségüket, rossz öltözködésüket, fogyatékos el-

mésségüket sújtotta. Ma szerények, alázatosak ama Hatalommal szemben, a melynek kezébe igaz és mély vallásos érzéssel letették nemzetük sorsát és a maguk egyéni létét is. Szavuk halkabb, türelmetlenségük tompább lett. Még sokat emlegetett és ízléstelenül hangoztatott angolgyűlöletük is csak az egészen műveletlen, vagy az ennél is rosszabb, félművelt népréteg ajakgimnasztikája. A német új világot teremtett önmagában, mióta hadban áll a világgal. És ez az új világ nem olyan elvont, nem oly misztikus, nem oly metafizikai, mint volt a régi. Nem oly merőben gyakorlati, önző, minden áron érvényesülésre törő, mint a tegnapi. Forrongó, zűrzavaros, kaotikus világ ez, a melynek végleges formáját csak — a béke adhatja meg.

A béke ... hogy vágyódnak rá ők is, minden kardcsörtetés mellett! A hatvan milliós nép hatvan millió egyéni lelkében égő, fájó, epedő, elepesztő vágy honol a béke után. A szabadszájúak, a forradalmiak ki is kiáltják vágyukat. A nagy, óriás többség azonban hallgat, visszafegyelemmel, példátlan önmegtartóztatással. Mert tudja, hogy a legfőbb jónak, a köz érdekének ártana, ha időnek előtte, vagy nem a kellő pillanatban sürgetné a harcok végét.

És némán tekint a birodalom minden részéből, a szorgos Rajna-vidékről, a tétlenségre kárhozott Hamburgból, az erdős Turingiából, a messze sík Pomerániából Berlin felé. Onnan

várja a megváltó igét, a melynek majd el kell hangoznia, hogy megszabadítsa az egész világot mostani szenvedéseitől. Berlin és a császár ... ez a két-egy fogalom a hatvan milliónak ideálja.

Ritkulnak a zöld mezők és megsokasodnak a magasan fölnyúló, modern, virágos, piros-fődelű paloták. Spandauban vagyunk már? Még egy félóra és Berlinben leszünk. Késő este van. Spandau már alszik, de Berlin még javában virraszt. Messziről látszanak mécsesei, a melyek pirosra festik fölötte az eget. Messziről érezzük óriás szívének hatalmas lüktetését. Mit érez e szív? Mit forral ez az agyvelő? Mit végzett ez az akarat? Mire holnap reggel frissen és kipihenve fölébredtünk, elindulhatunk a legérdekesebb és legizgatóbb tanulmány sokat ígérő útjára.

XII. BERLÍN 1915-BEN

Berlin 1915-ben valamikor, talán nem is nagyon sokára egy hatalmas, szélesen hőmpölygő epopoeiának lesz a címe, nem egy szaggatott, ideges, vázlatos tárczaczikké. Berlin 1915-ben az emberi nagyságnak, akarakterőnek, öntudatosságnak, önfeláldozásnak, erőszaknak, roszszaságnak gyújtópontja. Szeme, szíve, agya, karja ezerszeres erejű legyen annak, a ki e városról ebben az esztendőben nem a maga egyszerű házi használatára elmélkedni, hanem a lázasan érdeklődő, hallgatódzó nyilvánosság előtt hangosan beszélni mer.

És mégis egy hosszú, fáradalmas, néhol gyötrelmes, talán nem egészen gyümölcstelen út végén megállapodván Berlinben, időszerű lesz rendbe hozni gondolatainkat, elmondani néhány új, friss és egyéni észleletet, följegyezni egy-két benyomást.

Berlin nekem nem idegen város. Sokszor láttam, utoljára két esztendővel ezelőtt, június derekán. Akkor lobogók erdejét lengette a júniusi szellő. Diadalkapuk tarka díszé kiáltotta

harsányan, hogy ünnepe van a fővárosnak, az országnak, a birodalomnak. Végig a széles, hivalkodó hársfasoron, a mely a brandenburgi kapun át a királyi palotáig húzódik, hosszú, végeláthatatlan menet húzódott: történelmi jelmezben szabók, vargák, pécek, lakatosok, kovácsok, ácsok, valamennyien mesterségük jelvényeivel, óriás társzekereken ünneplőbe öltözött lányokkal, asszonyokkal. Kezesbanda járt mindegyik céh előtt, veszekedetten hamis muzsikával. Ezer utczagyerek szegődött minden külön csoport nyomába. És mikor leszállt az est, valahol a Thiergarten egyik tisztásán tízezer ifjú találkozott. Meggyújtották szurokfáklyájukat és elindultak a Schloss felé. A berlini egyetem és a charlottenburgi műegyetem diákjai rendezték a fáklyás menetet. A teljes díszbe öltözött fiatalok — köztük a burschenschaftok vezérei lóháton — a fáklyák fantasztikus fényétől égő vörös arczczal, Scheffel Viktor vidám nótáit énekelve haladtak a Kronprinzen-Ufer kanyargó vonalán be a város közepébe. Egy vonagló, végtelen tűzkigyó mozgatta tagjait az éjszakában, a feje már a Linden-en, a farka még valahol a Moltke-Strasse tájékán ... És a merre a menet járt, elakadt minden közlekedés, táborrá sűrűsödött a kocsik, autók, társzekerek sokasága, áhítatosan állott a tömeg és hallgatta az aranyifjúság üde, csengő énekét. És az az ének himnusz volt. Szárnyaló, ihletett és őszintén lelkes. Nem ember, hanem Isten dicső-

ségére. A ki megengedte, hogy II. Vilmos császár épségben, egészségben, gyönyörű családjától, mérészen előretörő népétől övezetten, a béke áldásai közt, a béke malasztjának fenkölt öreként megérje uralkodásának első negyedszázadát. És a hála szózatát még útban az egek felé utólérte a könyörgés, hogy adjon Isten neki még sok évtizedet, családjának üdvöt és ép sarjadékot, népének boldogulást és békét az egész világnak ...

Ez a kép maradt meg emlékezetemben, a mikor a vonat Berlinből tovább vágatott velem Vlissingen felé, London irányában. És ez a kép nagyszerű erővel újult meg lelkemben, a mikor két esztendő után ismét megláttam a háborús Berlint.

Az utcák elevensége megint ünnepi, a házak ormán lobogó leng, de nemcsak Poroszországé, hanem Ausztriáé és a miénk is. Diadalkapu még nem épült a valóságban, de aranyból és márványból épül napról-napra milliók képzeletében és hő óhajtásában. A károsnak ma is forró a levegője, mint két évvel ezelőtt a császári jubileum napjaiban. A lázas utca mohó szomjúsággal lesi az újságok híreit: a hány hír, annyi győzelem.

Fölösleges volna annyi avatott toll, annyi művészi ábrázolás nyomán, vagy akár a mindmagunk legeredetibb megfigyelése alapján is beszélni a németek háborús lelkesedéséről, győzelmükbe vetett rendületlen hitükről, a maguk

igazának tudatában megedzett erkölcsi érzésükről. A néplélek mélységének fenekére még soha a legnagyobb tudós sem bocsátotta alá mérő-ónját. Áramlások küzdenek ott egymással, hideg és meleg tájakról eredett hullámok verekesznek örökös forrongásban, misztikus őslények nyújtják ki fojtó karjukat védtelen organizmusok ellen ... és hogy kevésbé szóljunk képletesen, Berlinben is vannak kétkedők, pesszimisták és gyanús hadseregszállítók.

Minek elmondani a százszor elmondottakat? Beszéltünk nagyokkal és kicsinyekkel, főurakkal és szatócsokkal, diplomatákkal és hotel-szolgákkal, hogy lássunk és tanuljunk. Az ember örökké kutat és keres, szeretne megokulni mindenek beszédjéből és meg van elégedve, ha Faust famulusaként egy-egy gilisztát talál.

De a háború mérlegének megvonása, egységes, emelkedett nézőpontú fölfogása mégis csak ott állapodik meg, a hol a nemzet sorsát intézik. Nem a parlamentben, a melynek kezéből ily időkben természet szerint kisiklik a vezetés. Nem a sajtóban, a mely hűséges visszhangja a nagyok akaratának. Hanem magában a kormányzatban; mert ez felelős tetteiért a parlamentnek és a jövő históriájának; és ez adja a hangot, melyre a sajtó visszhangja kél.

A rendkívüli idők természetének egészen megfelelő, hogy a kormányzat terhe megoszlik a polgári és a katonai hatalmak között. A Wil-

helm-Strasse és a Moltke-Strasse egyformán dirigál, a legteljesebb egyetértésben, biztos érzéssel tartván meg az erők egyensúlyát. És a kettő fölött, mint láthatatlan, de mindenütt jelenvaló szellem lebeg a legfelső instanczia, a döntő elhatározás, a Császár. A külügyminisztérium és a vezérkar ezekben a napokban fölébe kerekedik a közigazgatás minden más szervének: ezeknek is bőségesen kijut a részük a munkából, a háborús munkából is. De koncentrikusan összefut minden intézkedés, állami cselekedet, társadalmi segítség, a külfölddel való érintkezés a Wilhelm-Strasse-i palotában. És az állami orgánumok működésének katonai értékelése, ellenőrzése, néha igen komoly bírálata a Moltke-Strasse-ben.

Ezen, a két helyen tekintélyes valósággá *objektiváltak* a háborút. Óriás aktává tették, a melyet el kell intézni, lelkiismeretesen, tisztán, minden jogos nézőpont mérlegelésével. A köny és a vér, a haldoklók jaj szava, a visszamaradtak siránkozása a csataterék dögleletes levegője, az elhullott állatok fölsozló dögének bűze, mindaz a borzalom, a mely denevérhadként szegődik a hadviselés nyomába: nem ér föl e hűvös jaiagasságokba. A Wilhelm-Strasse számol, kalkulál, vitatkozik az ellenséggel, pörbe száll a rosszindulatú semlegesekkel, czáfol, ha kell; utasítást ad, a hol szükségét látja; eszméket vet a közvéleménybe a nélkül, hogy nyíltan vallaná e fontos gondolatok apaságát. A Moltke-Strasse laj-

stromozza és látható, könnyen áttekinthető rendbe szedi az ellenségtől szerzett információkat, széjjeltagolja a háború nagy mechanizmusát alkotó részeire, kijelöli minden tényezőnek a maga helyét, egyszerre örködik azon, hogy a hatásköri összeütközések a munka klasszikus megosztásával elkerültessenek és a mellett a részek mégis szervesen illeszkedjenek egy megbonthatatlan egészbe.

Magától értődik, hogy sem az egyik, sem a másik helyen nem avatják be az idegent a nagy gépezet rejtelseibe. De a kit bizalommal fogadnak és páratlan szeretetreméltósággal, előzenyességgel útba igazítanak (a maga személyes ügyében), az elől nem zárják el a módját annak sem, hogy lásson és tanuljon. Nem titkolóznak, nem fontoskodnak, nem játszanak komédiát. Nem kötik be a jövevény szemét, mint a szabadkőművesek a kandidátusét, a ki fölvételeért jelentkezik. Pedig a szabadkőművesek minden sérelme nélkül bátran el merem mondani, hogy a külügyi hivatal és a vezérkar titkai vannak olyan fontosak és életbe vágók, mint a szabadalmazott titkos társaságoké.

— Mit láttál tehát, barátunk? Fogja kérdezni a kíváncsi olvasó. És én a jogos kérdésre ezt felelem;

— Mi újságírók, addig, míg a háború tart, eleget teszünk a legfelső hatalmak parancsainak és csak azt írjuk meg, a mit szabad. Vagy a

mit lehet. De senki meg nem gátolhat bennünket abban, hogy többet ne tudjunk, ráiui a mennyit megírunk. Ezt a *pluszt* elteszszük arra az időre, mikor nem lesz háború. Mert ugyebár egyszer csak lesz olyan idő is? Akkor majd mind elő fogjuk szedni és megírjuk.

— De hisz az urak akkor nem újságírók, hanem történetírók!

— Természetesen. Mindig is ezt vallottuk. Most bebizonyítottuk. És mint a skolasztikus okfejtés végére, mi is boldogan és megkönnyebbülten tesszük oda pontnak e kóborlások befejezésül: a jelen égő napjainak tűzveszedelmében állva is a jövő megértésnek, tisztánlátásnak, tárgyilagosságának művét szolgáljuk. Azt hitték, sétálni mentünk és kutató úton voltunk. Azt hitték: újságíró munkát végeztünk és a história részére dolgoztunk. *Quoä erat demonstrandum* .

TARTALOM.

	Lap
I. A békeszerzők.....	3
III. Urbs gentium.....	12
III. Kánaán földje.....	19
IV. Kis nemzetek nagysága.....	27
V. Erdőlak.....	35
VI. Az orczátlanok.....	42
VII. Egységben az erő.....	50
VIII. Éber látomások.....	56
IX. A halál és az élet vizeinél.....	63
X. A fekete gyémánt.....	70
XI. A háború és béke.....	77
XII. Berlin 1915-ben.....	84